

עקירת אות מן התורה מפני חילול השם

ראשי פרקים

- א. מצות קידוש השם ברמב"ם
- ב. הבעיה העקרונית העולה מן הפסיקה
- ג. סיבות לאי ראיית הגמרא ביבמות כמקור הלכתי
- ד. סיבות לראיית הגמרא ביבמות כמקור הלכתי
- ה. תחומים מרכזיים לדיון
- ו. תחומים נוספים שהובאו בהלכה
- ז. מסקנות

א. מצות קידוש השם ברמב"ם

מצות קידוש השם מופיעה ברמב"ם בהלכות יסודי התורה בפרק ה' בשלושה מעגלים:

ראשון בהם הוא החובה למסור את הנפש על קידוש השם בגדרי הלכה מובהקים ובמצבים מוגדרים: לשלוש עבירות ייחרג ואל יעבורי דין אחד, לשעת השמד דין שני, הבחנה בין הנאת עצמו להעברה על דת וכדו'. בכך מתקיימת מצות התורה 'ונקדשתי בתוך בני ישראל' ולא מתחלל שמו הגדול. הלכה זו זכתה לדיון נרחב הן בדברי הפוסקים והן בספרי ההלכה כשולחן ערוך ומקבילותיו. ההיסטוריה זימנה לעם ישראל ולפוסקי הדורות מצבים קשים רבים, בהם נדרשו להלכה זו ולמשמעויותיה המעשיות.

ניתן לומר, שקיומה המעשי של הלכה זו כמעט ופשה מן העולם. בחסדי ה', כמעט ואין יהודי בעולם שעומד בפני מציאות המחייבת אותו למסור את הנפש, ובעניין זה הקמת מדינת ישראל שינתה באופן יסודי את המציאות. יתכן ויש עוד כמה מקומות בודדים בעולם בהם שאלה זו עולה, ויהודים עומדים בפני דרישה לקידוש שמו הגדול, ואף יתכן שגם במציאות ימינו יש מצבים בודדים לחובת מסירות הנפש בתחומי עריות אם לא מדובר בהנאת עצמן. אולם, למעשה, הלכה זו שייכת

הרב יובל שרלו

לתחומים רבים בהלכה שמימושם במציאות נעקר והם נמצאים בבתי המדרש בלבד.

מעגל שני מופיע שם בהלכה י' והוא מקושר לכל המצוות כולן. כאן מצות קידוש השם אינה מתמקדת במעשה אלא בכוונה. המקיים מצוות ממניע שאינו חיצוני או זר למקורו, אלא רק מתוך מניע לעשות את רצון הבורא יתברך, והנמנע מן העבירה לא משום לחץ חיצוני כלשהו, אלא בגלל דבר ה', הרי הוא מקדש את שמו הגדול. שכן אדם זה גרם להופעה מעשית של קבלת עול מלכותו והביע את רצון עשיית מצוותיו מצד עצמן. תחום זה קיים בכל דור ודור. התביעה שנתבע האדם לטוהר הכוונות והמניעים אינה פוסקת, ועבודה אין סופית מוטלת על האדם המייחד את מעשיו ומכוונם לרצון השם. אין ספק שפשוטו של מקרא בספר ויקרא המהווה מקור לחובת יונקדשתי בתוך בני ישראל, מתאים יותר למעגל זה, שכן פשט התורה אינו עוסק במסירות נפש אלא בחיים, בקדושה הבאה לידי בטוי במורא אב ואם, בהסרת מכשול לפני עוור, בזהירות מפיגול ודומיהם. חיים לאור הדרכת ספר הקדושה הם הבטוי המובהק ל'קדושים תהיו', מהרחקה מעריות ועד השמירה מאוב וידעוני.

המשותף בין שני התחומים הוא בכך שמדובר בהם על גדרים הלכתיים מובהקים. כבמעגל הראשון גם במעגל השני פוסק הרמב"ם את גבולות המחויבות, שהם מצוות התורה, ואת הכוונה הראויה. אמנם יש צורך להגדיר את הכוונה, ולהבחין בינה לבין החובה לעשות 'לשמה', אולם עצם העובדה שיש התייחסות לכוונת האדם בעשיית מצוות אינה זרה להלכה, ומופיעה בתחומים רבים אחרים.¹

במעגל השלישי בדברי הרמב"ם², יש כבר שוני עצום, וזה לשון הדברים:

ויש דברים אחרים שהן בכלל חילול השם. והוא שיעשה אותם אדם גדול בתורה ומפורסם בחסידות דברים שהבריות מרננים אחריו בשבילם. ואע"פ שאינן עבירות הרי זה חילול את השם, כגון: שלקה ואינו נותן דמי המקח לאלתר, והוא שיש לו ונמצאו המוכרים תובעין והוא מקיפן, או שירבה בשחוק או באכילה ושתיה אצל עמי הארץ וכיניהן, או שדבורו עם הבריות אינו בנחת ואינו מקבלן בסבר פנים יפות אלא בעל קטטה וכעס, וכיוצא בדברים האלו, הכל לפי גדלו של חכם צריך שידקדק על עצמו ויעשה לפנים משורת הדין. וכן אם דקדק החכם על עצמו, והיה דבורו בנחת עם הבריות, ודעתו מעורבת עמהם, ומקבלם בסבר פנים יפות, ונעלב מהם ואינו עולבם.

¹ כגון האיסור לחשוב מחשבה שאינה נכונה בקדשים, כוונת קריאת שמע, כוונת ברכה ראשונה בתפילה עמידה ועוד. גם באגדה מצאנו מחלוקת על תחומים אלו בדרשת הפסוק 'צדיקים ילכו בס' ופושעים יכשלו בס', עיין נזיר כ"ג ע"א.
² הלכה י"א.

עקירת אות מן התורה מפני חילול השם

מכבד להן ואפילו למקילין לו, ונושא ונותן באמונה, ולא ירבה באריחות עמי הארץ וישיבתן, ולא יראה תמיד אלא עוסק בתורה, עמוף בציצית, מוכתר בתפילין, ועושה בכל מעשיו לפנים משורת הדין, והוא שלא יתרחק הרבה ולא ישתומם, עד שימצאו הכל מקלסין אותו ואוהבים אותו ומתאווים למעשיו, הרי זה קידש את ה', ועליו הכתוב אומר 'זיאמר לי עבדי אתה, ישראל, אשר כך אתפאר'.

גם בהלכות דעות³ הרמב"ם מביא את המעגל הזה של קידוש השם:

כשהחכם שותה יין אינו שותה אלא כדי לשרות אכילה שבמעיו, וכל המשתכר הרי זה חוטא ומגונה ומפסיד חכמתו, ואם נשתכר בפני עמי הארץ הרי זה חילל את השם...

נראה שגם הלכה זו⁴ קשורה למעגל השלישי:

אסור לכהנים ולויים לסייע בבית הגרנות כדי ליטול מתנותיהן, וכל המסייע חילל קדש השם, ועליהם נאמר 'שחתם ברית הלוי', ואסור לישראל להניחו שיסייעו אלא נותן להם חלקן בכבוד.

המעין היטב יבחין בנקודות הבאות:

א. הלכה זו מבחינה בין אדם לאדם. הרמב"ם מדגיש בדבריו את היחס בין גדלו של חכם לבין המחוייבות לקידוש השם במובן זה. הדברים מתקבלים, שכן נראה שההבדל במחוייבות נובע מכך שתוצאות המעשה שונות מאדם לאדם - ככל שאדם גדול יותר כן קידוש השם, או ח"ו חילולו, הנובעים ממעשיו יהיו גדולים יותר. ממילא, אין מדובר כאן על הלכה רגילה התלויה רק בצווי האלוהי, אלא גם בהשלכות המעשה.

ב. הקריטריון לקביעת הדבר המחייב הוא **הבריות!** הרמב"ם מעמיד את הבריות כאמת מידה לקביעה מהו דבר טוב ומהו דבר שאין ראוי לעשותו, והוא מזכיר קריטריון זה פעמים מספר בהלכה זו. מעבר לבעיות המעשיות של הגדרת בריות אלו ונקיבתם בשם, עולה מפסיקה זו בעיה עקרונית יותר, והיא שהתורה מקנה מעמד לבריות אלו ולדעתם ביחס לטיב מעשה, ומעמד זה מחייב את האדם - וזאת ללא הצבת דרישה בפני בריות אלו שיהיו ראויות למעמד זה.

ג. הדוגמאות שמביא הרמב"ם להלכה זו לקוחות מתחומים רבים, לא רק התחומים המובהקים של 'בין אדם לחברו' והזהירות מן החשד וכדו', אלא גם

³ פ"ה הי"ג.

⁴ תרומות פ"יב הי"ח.

הרב יובל שרלו

מתחומים שאינם פוגעים באיש, אלא מהווים מעלה גדולה לאדם הנוהג בהם, כגון אי ראייתו שוחק ומתלוצץ.

ד. עמידה בדרישה הלכתית זו נבחנת בשלושה שלבים: קילוס האדם, אהבת הבריות כלפיו ובעיקר הרצון ללכת בדרכיו. יש להתנהגות לאור הלכה זו משמעות של הרחבת המעגל של הרוצים והמתאווים להדבק בדרכו של אותו אדם. ההדרגה בולטת: ראשית, יש שבח כללי של האדם המקולס על ידיהם, לאחר מכן הדבר הופך לקשר נפשי של אהבה, ואהבה זו הופכת לרצון חקוי, לימוד והליכה בדרכיו. כל אלה, כשהמקור להם הוא עשיית רצון ה', מביאים לקידוש שמו הגדול על ידי התנהגות האדם.

ה. להלכה זו יש הגבלה לאור הנקודה הקודמת, והיא שלא יתרחק הרבה ולא ישתומם! הדברים ברורים לאור הקשרם: כיון שהמטרה היא התאוות ללכת בדרכיו, הרי שריחוק מדרכי בני אדם, והפיכתו לאדם שמתוממים ממעשיו, לא תביא לתוצאות הרצויות. כאן גם בולטת העובדה שההתרחקות מוצגת לא כבעייתית מצד עצמה (כפי שתוצג בהלכות דעות) אלא כמרחיקה את הבריות מרצון ללכת בדרכיו.

ו. מן ההלכה עצמה לא ברור, האם קידוש השם וחילולו עולים מהתנהגות נכונה בציבור יהודי, או שיש חשיבות לקילוסו העולה מאלה שאינם בני ברית. מחד גיסא, נראה שהרמב"ם לא מבחין ביניהם, שכן הוא מביא פסוק בסוף דבריו, 'ישראל אשר בך אתפאר', הן ביחס שבין עם ישראל לאוה"ע. מאידך גיסא, הצבת ההתאוות ללכת בדרכי אותו אדם נראית כיחודית לעם ישראל. אי הבחנה זו מעמידה חובה הן כלפי פנים והן כלפי חוץ, חובה שתבורר בהמשך דברינו.

קודם שנעמיד את הבעיה המהותית הנוצרת כתוצאה מפסיקה זו נבקש את מקורותיו של הרמב"ם, חלקם מופיע בכ"מ ובשאר נושאי הכלים על אתר, וחלקם עולה מתוך פשט הדברים.

א. נראה שהמקור המרכזי לפסיקת הרמב"ם היא הגמרא ביומא⁵:

היכי דמי חילול השם? אמר רב: כגון אנא, אי שקילנא בישראל מטבחה ולא יהיבנא דמי לאלתר... רבי יוחנן אמר: כגון אנא, דמסנינא ארבע אמות בלא תורה ובלא תפילין. יצחק דבי רבי ינאי אמר: כל שחביריו מתביישין מחמת שמועתו... אבוי אמר: כדתניא, 'ואהבת את ה' אלהיך' – שיהא שם שמים מתאהב על ידך, שיהא קורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים, ויהא משאו ומתנו בנחת עם הבריות, מה הבריות אומרות עליו – אשרי אביו שלמדו

⁵ פ"ו ע"א.

עקירת אות מן התורה מפני חילול השם

תורה, אשרי רבו שלמדו תורה. אוי להם לבריות שלא למדו תורה, פלוני שלמדו תורה – ראו כמה נאים דרכיו, כמה מתוקנים מעשיו, עליו הכתוב אומר 'זיאמר לי עבדי אתה ישראל אשר כך אתפאר'. אבל מי שקורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים ואין משאו ומתנו באמונה, ואין דבורו בנחת עם חבריות, מה הבריות אומרות עליו – אוי לו לפלוני שלמד תורה, אוי לו לאביו שלמדו תורה, אוי לו לרבו שלמדו תורה, פלוני שלמד תורה – ראו כמה מקולקלין מעשיו וכמה מכווערין דרכיו! ועליו הכתוב אומר 'באמר להם עם ה' אלה ומארצו יצאו'.

ב. הכ"מ מביא גם את המשנה במסכת דמאי⁶ כמקור לדברי הרמב"ם:

המקבל עליו להיות חבר אינו מוכר לעם הארץ לח ויבש, ואינו לוקח ממנו לח, ואינו מתארח אצל עם הארץ, ולא מארחו אצלו בכסותו. ר' יהודה אומר אף לא יגדל בהמה דקה, ולא יהא פרוץ בנדרים ובשחוק, ולא יהא מטמא למתים ומשמש בבית המדרש. אמרו לו לא באו אלו לכלל.

כינויו כחבר נובע מרצונו להיות חבר לשמיים, מקפיד במצוות ובדקדוקיהן. יש בו לא רק בטוי לאהבת השם הגדולה שבלב אדם עד שמבקש הוא להיטהר ולהתגדל, אלא, על פי הכ"מ בהסבר הרמב"ם, גם בטוי לקידוש השם.

א. פסחים⁷:

תנו רבנן: כל תלמיד חכם המרבה מעודתו בכל מקום – סוף מחריב את ביתו, ומאלמן את אשתו, ומייתם את גזוליו, ותלמודו משתכח ממנו, ומחלוקות רבות באות עליו, ודבריו אינם נשמעים, ומחלל שם שמים ושם רבו ושם אביו, וגורם שם רע לו ולבניו ולבני בניו עד סוף כל הדורות.

ב. בבא מציעא⁸:

רבה בר בר חנן תברו ליה הנהו שקולאי חביתא דחמרא. שקל לגלימיהו, אתו אמרו לרב. אמר ליה: הב להו גלימיהו. – אמר ליה: דינא הכי? – אמר ליה: אין, 'למען תלך בדרך טובים'. יהיב להו גלימיהו. אמרו ליה: עניי אנן, וטרחינן כולה יומא, וכפינן, ולית לן מידי. אמר ליה: זיל הב אנרייהו. – אמר ליה: דינא הכי? – אמר ליה: אין, 'זארחות צדיקים תשמר'.

אמנם, הגמרא אינה מזכירה חילול השם, ואינה תולה את המחוייבות בקידוש שם שמים אלא בדרך טובים, אך נושאי הכלים של הרמב"ם הביאו גם גמרא זו כדי ללמד על עצם המחוייבות לעשות לפנים משורת הדין המופיעה בגמרתנו. מחוייבות

⁶ פ"ב מ"ג.

⁷ מ"ט ע"א.

⁸ פ"ג ע"א.

הרב יובל שרלו

זו אינה נובעת רק מדרך ארץ שקדמה לתורה וממצות חסד, אלא נובעת גם, לשיטתם, ממצות קידוש השם.

ב. הבעיה העקרונית העולה מן הפסיקה

הצבת הבריות כמקור להגדרת מעשה כחילול השם או כקידוש, מעלה מעצם מהותה בעיה של התנגשות בין דעת הבריות לבין הרצון האלוקי המובע במצוות התורה ואיסוריה. שכן כל אימת שישנן שתי אמות מידה למדידת טיב מעשים, תיתכן התנגשות ביניהם. מהי ההלכה כאשר מעשה מסויים רצוי בעיני הבריות ומהווה בסיס לאיחוב שם שמים על פי תפישתם, אך הוא אסור אליבא דהלכה הנהוגה והנלמדת מהתורה? או לחילופין, כאשר מעשה מסויים הוא מצוה גדולה, אך הבריות סבורות שהדבר אינו מוסרי ואינו עומד באמות המידה של הצדק הפשוט - לאיזה מן המעגלים מחוייב האדם? בשפה המדוברת מוגדרים מעשים רבים כ'חילול השם', כאשר הכוונה היא לאי התאהבות שם שמים כתוצאה ממעשה מסויים - האם נדרש קריטריון הלכתי שיגדיר מעשה זה כאסור, או שניתן לנקוט בו גם אם מדובר במעשה התואם את ההלכה הפשוטה, אלא שהוא גורם לבריות להירתע מההלכה כתוצאה מתפישות העולם שלהם.

כל דיון הלכתי מורכב הוא משני שלבים: בשלב הראשון נידונה השאלה ללא מפגש עם המציאות, כלומר, כאשר הלכה זו עומדת לעצמה ומוגדרים גדריה וחיוביה. כאשר הנידון הוא הלכות שבת הרי הן נלמדות כהלכות שבת בלבד ללא התייחסות לנושאים אחרים העשויים לשנות את ההלכה למעשה⁹. אולם המציאות אף פעם איננה 'טהורה' במובן של תחום הלכתי אחד בלבד המתייחס למאורע הנתון. בכל מאורע מפגישה המציאות תחומים רבים של הלכות, ואז השאלה העומדת על הפרק שונה ומתייחסת לדומיננטיות של ההלכה הדוחה את החיובים שבהלכות האחרות. באותו מקרה נפגשות הלכות רבות, כשכל אחת לעצמה היתה מולידה פסק שונה, אלא שהמפגש בין ההלכות והמצבים מחייב כללים של פסיקה הלכתית. פוסק אינו יכול לראות רק תחום הלכתי אחד, אלא חייב לשקלל את כל התחומים הבאים לידי בטוי במאורע הנתון.

כך נוצרו כללי דחיה שונים כמו - "עשה דוחה לא תעשה" ו"העוסק במצוה פטור מן המצוה" ועוד רבים. כך נוצרו כללי פסיקה שונים כגון - "מוטב שיהיו שוגגים ואל יהיו מזידיים", המופיע בהלכות סעודה מפסקת של ט' בתשרי. כך נוצרו

⁹ כך, לדוגמא, המשנה הראשונה במסכת שבת אינה עוסקת בהשלכות העולות מתוכה על דיני 'לפני עור' ומסייע לדבר עבירה, למרות שכאשר הנושא יעמוד למעשה תהיה לכך השלכה גדולה על הדין. עיין רא"ש שבת א' א'.

עקירת אות מן התורה מפני חילול השם

עקרונות בתחומי הדחיה כגון - "מצוה לשנות מפני השלוש" ועוד ועוד. דיונו זה עוסק בשאלה, האם קידוש השם וחילולו מהווים רק תביעה נוספת העומדת בפני האדם, או שהם מצטרפים לכללי הדחיות הקיימים בהלכה ומשמשים שיקול דעת הלכתי בפסיקה במאורע נתון, או למעלה מזאת, אולי הם בעלי מעמד 'על הלכתי' שכל הלכה "הלכתית" אחרת נדחית מפניהם. אין אנו מבקשים לדעת האם מוטלת חובה עקרונית על האדם לקדש שם שמים, שהרי לא זו בלבד שחובה זו נפסקה להלכה, אלא גם הדעת נותנת שזו משימת יסוד של חיי אמונה. השאלה היא מהו מעמד מצות קידוש השם במובן של איהוב שם שמים על הבריות במשא ומתן ההלכתי העומד כנגד תחומים אחרים בהלכה, האם יתכן שידחה אותם, או שהוא נדחה בפניהם, ומצות קידוש השם בעיני הבריות מתיחסת רק לדברים שהם לפני משורת הדין אך לא כנגדה.

גם כשעוסקים אנו בדיני דחיות יש להבחין בין דחיה המבטלת (כמעט) לגמרי את יסוד האיסור האחר (כגון עשה דוחה לא תעשה), לבין מצב שהאיסור עצמו נשאר קיים אולם הוא נדחה מפני משהו גדול ממנו. הבחנה זו עושה הרב קוק¹⁰ בדיונו על גמרא הדומה לענייני העוסקת בעניין גדולה עבירה לשמה:

אבל לפי סברתי הכל אתי מטעם מגדר מילתא והוראת שעה, וממילא בלא"ה אין לחלק בין מעשה לשב ואל תעשה, דהכל לפי הצורך והוראת השעה מותר, ודמי לשמיעה לדברי נביא, ולא נפיק מכלל אלא ע"ז, אבל לא שפי"ד, ולא ג"ע גם בדידי, וכיון שהיא הוראת שעה ודאי שפיר נקראת בשם עבירה מצד עצמה, אלא שהמצוה היא יותר גדולה ממנה ומכרעתה, ודמי להא דכ' תוס' בשם ר"ת ב"ק צ"א כ' ד"ה אלא, לגבי נזיר וגבי יושב בתענית חלום בשבת, דיש מצוה ועבירה והמצוה היא גדולה יותר ומכרעת, ובכה"ג מקרי בשם עבירה לשמה, וה"ה כשעושים למיגדר מילתא, דהוי לא בכלל היתר אלא בכלל דיחוי. ויותר מחולקים הם היסודות של המצוה והעבירה כזה מסתם דיחוי, למשל, של עשה דוחה לא תעשה או של דיחוי מומאה בצבור, שמתקרבים ביחד הכוחות ובמל כח החטא שיש בזה לגמרי, ובדבר שהותר רק למיגדר מילתא הדבר עומד בצורתו, אלא שהזכות מכריעה, ומשו"ה צריך שיכוון לש"ש, וע"ז אמרו גדולה עבירה לשמה...

מהדברים עולה, שיש הקבלה בין הוראת שעה של נביא, לבין דברים הנעשים כמיגדר מילתא¹¹, וממילא, ההקבלה נכונה גם לתחום שאנו עוסקים בו, כיון שמדובר רק על דחיה ולא על ביטול צד האיסור, שהוא גבוה הרבה ממיגדר מילתא.

¹⁰ שו"ת משפט כהן (עניני אי"ל) סימן קמ"ג.

¹¹ הקבלה שהרב קוק משתמש בה גם בהמשך, ראה להלן הערה 17.

הרב יובל שלוו

א"כ, גם כשאנו מציבים את השאלה הרינו דנים בה מצד זה של דחיה ולא מצד ביטול לחלוטין.

לכאורה התשובה פשוטה. גם מסדר הדברים שברמב"ם וגם מנימוקיו נראה שברור הוא שיש לנהוג לאור שני המעגלים הראשונים, קרי ההלכה הפשוטה. המעגל השלישי יוסבר כ**תוספת** מחוייבות אך לא כאלטרנטיבה. החכם השומר את כל פרטי ההלכה ומקדש את השם על ידי התנהגותו בדרכי השם, מחוייב גם לעמוד ולצאת ידי חובת דעת הבריות, אך בשום אופן אין דעתן אלטרנטיבה להלכה¹². דברים אלו מסתברים על דרך השכל, שכן, לכאורה, לא יכול לעלות קידוש השם מאי עשיית מצותו, ודאי שלא יכול לעלות קידוש השם מעשיית עבירה. שמו של הקב"ה מתקדש על ידי עשיית מצוותיו והמנעות מאיסוריו. התיחסות לדעת הבריות אינה מהווה קידוש השם, אלא הופכת את הבריות ל'שופטים' ואת המקיים את מצוות ה' ל'עורך דינו של הקב"ה', הצריך לשכנע את השופטים שהקב"ה פועל כהוגן על פי שכלם!?

כדי להבין את הנימוק להתנגדות לעקירת דברי תורה משום חילול השם, יש לראות את ההסבר לנסיון שעבר אברהם אבינו בעקידת יצחק, המובא ע"י הרב וולדינברג בהדרן של סיום מסכת גיטין¹³:

...שהשמן בא ועשה לו לאברהם אבינו הרבה חשבונות של מצוה ושל כבוד שמים, שהלילה לו מעשות כדבר הזה לשחוט את יצחק, כי יצא מזה חילול השם גדול, שהרי הוא הראשון שהכיר והמליך את בוראו על כל העולם כולו, והפיץ ברכים מידותיו של הקב"ה, שהוא רחום וחנון ורב חסד ומרבה להמייב עם ברואיו, ועתה כשהוא בעצמו יתאכזר על בנו יחידו לשחוטו הרי יעשה תורתו פלסטר, וכולם ירננו ויאמרו שלא יתכן כזאת, שה' מקור הרחמים והחמלה יצוה על אכזריות נוראה כזאת, ויגרום הדבר שהעולם כולו יחזור לאחור למעות בעבודת עצביהם, ויתחלל שם שמים בעולם, ולכן עליו לחשוב הפסד מצוה כנגד שכרה ולמנוע א"ע מעשות זאת, וזהו שאמר לו השמן 'הנה יסרת רבים וידיים רפות תחזק וגו'', ואיך תעשה קעת הדבר הזה,

¹² דוגמאות רבות יש לחובה נוספת הנובעת מקידוש השם. נביא כאן רק אחד משקולי הגאונים שחייבו טבילה לבעל קרי: בשו"ת מן השמים סימן ה' הביא "ובשערי תשובה להגאונים ס"י רצ"ח מובא שכתב רב האי גאון דמפני קידוש השם בפני גוים ישמעאלים שטובלים לקריים, צריך הישראלי ג"כ לטבול וכו'...".

ובאחרונים: בשו"ת חתם סופר חלק ב' י"ד סימן רצ"א: "היום עיינתי בדברי שאלתו אודות פדיון בכורים שרגילים לחזור אחר כהנים המחזירים דמי הפדיון כולו או מקצתו, ושפיר חזי מעלתו בדברי הפוסקים השויכים לזה, וגם הוסיף נופך מדיליה. ואני בתומי אלך לברר הדין והסוגי השייך לזה בעז"ה כידו הטובה עלי, וממילא רווחא שמעתא בעז"ה...".

החת"ס מעדיף שהדבר לא ייעשה במתנה ע"מ להחזיר אלא במתנה ממש, שכן: "...ולמהר המצוה עדיף שיהי פדוי מיד בלי תנאו ועוד הדשתא עביד כחן מצוה בחזרתו הממון לבעלים וקידוש השם איכא ולפעמים צדקה לעני נמי איכא".

¹³ ציץ אליעזר י"ד צ"ח.

עקירת אות מן התורה מפני חילול השם

ועל זה ענה לו אברהם אבינו 'ואני בתומי אלך', אין לי כלום עם כל החשבונות האלה, עלי להיות תמים עם ה' ולמלאות אחרי פקודתו בשלימות ובדייקנות. כי ציוי ה' עומד למעלה מכל החשבונות, ומוטעים המה ביסודם כלפי הצו העליון עיי"ש...

כלומר, טענת השטן היא היא הברור ההלכתי אותו אנו מבקשים, שכן זו היא התלבטותו של אברהם אבינו - העמדת חילול השם העתיד להגרם כנגד צויו של הקב"ה. אברהם אבינו מתגבר על יצרו ומקיים ועושה את מצות השם כלשונה¹⁴.

ממילא נראה להכריע הכרעה חד משמעית, שבהתנגשות שבין ההגדרות השונות יש סדר, ומעגלי קידוש ה' סודרו ברמב"ם כך שכל המוקדם מחברו קודם.

אלא שממקורות שונים בחז"ל עולה תמונה אחרת. הבולט שבהם הוא הגמרא ביבמות¹⁵, העוסקת במסירת שבעה מצאצאי שאול לגבעונים כדרישתם על מנת לכפר על הריגת הגבעונים על ידי שאול¹⁶:

והא כתיב: 'לא יומתו אבות על בנים וגו'! אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: מוטב שתעקר אות אחת מן התורה ואל יתחלל שם שמים בפרהסיא. 'ותקח רצפה בת איה את השק ותטהו לה אל הצור מתהלת קציר עד נתך מים עליהם מן השמים ולא נתנה עוף השמים לנוח עליהם יומם והית השדה לילה', והא כתיב: 'לא תלין נבלתו על העץ'! אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק: מוטב שתעקר אות אחת מן התורה ויתקדש שם שמים בפרהסיא, שהיו עוברים ושבבים אומרים: מה טיבן של אלו? הללו בני מלכים הם. ומה עשו? פשטו ידיהם בגרים גרורים, אמרו: אין לך אומה שראויה להדבק בה כזו, ומה בני מלכים כך, בני הדיוטות על אחת כמה וכמה! ומה גרים גרורים כך, ישראל על אחת כמה וכמה! מיד נתוספו על ישראל מאה וחמשים אלף...

לשון הגמרא אינה מותירה מקום לספק. הגמרא נוקטת עקירת דבר מן התורה למען קידוש השם ומניעת חילולו. חילול השם וקידושו אפילו לעיני הגויים ולא רק בתוך בני ישראל. מדובר על עבירות של ממש, שפוגעות הן ביושר שבין אדם לחברו

¹⁴ מובן שיש, ראשית, לברר מהו צו ה', שכן זהו בדיוק הברור שאנו מבקשים - מה ציוה רבשיע בתורתו במקרה של התנגשות זו. לאברהם אבינו היה צווי מפורש של הקב"ה להתעלם מהכל. האם זו הלכה לדורות, או שבתורתו ציוה הקב"ה להכניס את חילול השם וקידושו למערכת השיקול ההלכתי. ראה את דברי הריטבי"א לקמן הערה 24.

¹⁵ עייט עיי"א.

¹⁶ הבאנו כאן את לשון הכתוב. בחז"ל דעות שונות ביחס למהות הריגתם אך אין לכך השפעה על דיוננו.

הרב יובל שרלו

בהמתת אבות על בני¹⁷, והן בצו הקב"ה יכי קללת אלוקים תלוי. מטרת הדברים היא אמירת כל הגויים, ראו אומה זו¹⁸. הדברים עומדים בניגוד מוחלט למחשבה הראשונית, שהובאה לעיל, בדבר מעמד ההתנגשות שבין שני התחומים. זה גם נוסח הרמב"ם¹⁹ העוסק בגמרא זו בעניין האפשרות של ז' עממין להשלים לפני כיבוש הארץ ובמהלכו:

שלושה כתבים שלח יהושע עד שלא נכנס לארץ, הראשון שלח להם מי שרוצה לברוח יכרה, וחזר ושלח מי שרוצה להשלים ישלים, וחזר ושלח מי שרוצה לעשות מלחמה יעשה, אם כן מפני מה הערימו יושבי גבעון, לפי ששלח להם בכלל ולא קבלו, ולא ידעו משפט ישראל ודימו ששוב אין פותחין להם לשלום, ולמה קשה הדבר לנשיאים וראו שראוי להכותם לפי הרב לולי השבועה, מפני שכרתו להם ברית, והרי הוא אומר לא תכרות להם ברית, אלא היה דינם שיהיו למם עבדים, והואיל ובטעות נשבעו להן בדין היה שיהרגו על שהטעום לולי חילול השם...

ג. סיבות לאי ראיית הגמרא ביבמות כמקור הלכתי

אולם מכמה סיבות, נראה שאי אפשר להרחיב גמרא זו לידי כלל המעמיד את קידוש השם וחילולו כאחד הדברים המשמשים שיקול דעת בפסיקה הלכתית:

¹⁷ הרב קוק דן בשאלת הרשות לענוש את כל בית הכנסת על אשר הפרנס הראשי העלה לתורה ביוהכ"פ גביר שאכל ושתה ביום הכיפורים (שו"ת דעת כהן עניני יו"ד סימן קצ"ג). עיקר השאלה היא האם מותר לענוש מצד מיגדר מילתא גם אנשים שלא עשו את העבירה עצמה. לרב קוק נראה שאי אפשר, והוא מוכיח את דעתו ממקומות הרבה. אלא שגמרתנו ביבמות, המסבירה את העונש בני שאול על דבר שלא עשו מצד חילול השם, קשה לשיטתו, וכך מיישב הוא את הדברים: "...אמנם עומדת היא לנגדנו הסוגייה דיבמות דף ע"ט ע"א, דמקשה הש"ס אעובדא דגבעונים, שבקשו שיותן להם שבעה אנשים מבניו של שאול, בשביל ששאול חטא כנגדם, ודוד נתן להם. ופריך והא כתיב לא יומתו אבות על בנים. ומשני מוטב שתעקר אות אחת מן התורה ולא יתחלל שם שמים בפרהסיא, דש"מ שבמקום שיש צורך של מיגדר מילתא, נגד חילול השם, מותר אפילו לעבור על מקרא זה דלא יומתו אבות על בנים, ואם הצורך מביא לענוש גם את מי שאינו חייב כלל, כדהתם שלא היו הבנים חייבים כלל, ג"כ מותר בשביל צורך השעה שלא יתחלל שם שמים. ומזה אפשר ללמוד, דה"ה בכל עונש לפי ערכו, אם הדבר נוגע לתיקון העולם נגד חילול שם שמים בפרהסיא, מותר למגדר מילתא, לענוש גם את מי שאינם חייבים בדבר אם השעה צריכה לכך. וממילא בני"ד, שבדאי אין לך חילול שם שמים גדול מזה לכבד ביוה"כ בדבר שבקדושה רשע המחלל את קדושת היום בפרהסיא, די"ל דמותר בכה"ג לנהוג עונש לתיקון העולם גם לאותם שבעצמם אינם חייבים...".

¹⁸ הרשב"א (שו"ת הרשב"א חלק א' סימן י"ו) מרחיב ודן בסוגיית מעמד מיכל בבית דוד לאחר שניתנה לפלטי בן ליש. הסברו לעובדה שהבנים, למרות שאינם בניה, נקראים בני מיכל הוא: "נראה בעיני לפי הפשט כי על כן כנה אותם כאן בשם בני מיכל שגדלתם כדי להודיע שבחו של דוד. שאף על פי שנתגדלו בביתו ובחיק אשתו מיכל אשר אהב והם לה כבניה. אף על פי כן לא חמל עליהם במקום מצוה ולקדוש השם. כדי שיראו העולם שאפילו לנקום נקמת גרים גרורים מסר לתלייה אנשים שהם למיכל אשתו כבנים ואשר גדלה אותם כבניה עם בני המלך".

¹⁹ הלכות מלכים פ"ו ה"ה.

עקירת אות מן התורה מפני חילול השם

א. בספור הגבעונים מדובר על תחום שונה במונחי קידוש השם ומניעת חילולו והוא השבועה. הפרת שבועה איננה מוגדרת כמביאה לחילול השם, אלא כעצמו של חילול השם, שכן השבועה היא שבועה בשם, וכשמופרת השבועה הרי בפועל מחולל שמו של הקב"ה, שהוא יסוד השבועה. כל מהותה של שבועה היא, לקיחת שם ה' כנקודת היציבות הבלתי ניתנת לשנוי שאליה מקישים את דברי הנשבע, וכשהיא מופרת הרי זה מהות חילול השם עצמו. כך בתורה שבכתב הוקשו באותו פסוק הפרת שבועה וחילול השם: "ולא תשבעו בשמי לשקר וחללת את שם אלקיך אני ה'".²⁰ הרמ"א²¹ אכן פסק בדיני שבועה בגלל חילול השם:

יהודי שגנב לעובד כוכבים והיבחהו לישבע במעמד שאר היהודים, ויודעים שנשבע לשקר, יכופהו שיתפשר עם העובד כוכבים ולא ישבע לשקר, אפילו אם היה אנוס על השבועה, הואיל ויש חילול השם בשבועתו... ואם היה אנוס וליכא חילול השם בדבר, מבטל השבועה בלבו, הואיל והוא אנוס בשבועה.

זאת למרות שהוא אנוס והשבועה לא חלה. בסיפורנו הדבר בולט מאוד, שהרי השבועה היתה שבועה שאינה מחייבת כלל, שכן היא נולדה מתוך מעשה רמאות של הגבעונים ולמעשה לא חלה כלל. אלא שחילול השם חייב אי הפרת שבועה כזו, כפי שהובא ברמב"ם בהלכות מלכים דלעיל. חילול השם הקשור לדיני שבועה בולט בחומרתו.²²

אולם, יש להדגיש כי דברים אלה טובים לנאמר בספר יהושע פרק ט', אולם קשים יותר לאמור בספר שמואל ב' פרק כ"א בו עוסקת גמרתנו, כיון ששם מוסבר שהנתינה מבני שאול לגבעונים לא היתה חלק מהשבועה, ואף לא נבעה מחילול השבועה שעל ידי שאול, אלא בגלל שיפשו ידיהם בגרים גרורים.²³ שמו של הקב"ה לא התקדש כתוצאה משמירת השבועה אלא כתוצאה מאי הבלגה פנימית על שליחת יד בגרים גרורים.

כדי לחדד את הדברים נביא את דברי הריטב"א, (המאירי כותב דברים דומים), המסיק מגמרתנו מסקנות שאינן מתרכזות דוקא בענייני שבועה:

²⁰ ויקרא י"ט, י"ב.

²¹ בשו"ע יו"ד רל"ט, א'.

²² וכן ברמב"ם (שבועות פ"ב ה"א) "ואף על פי שלוקה הנשבע לשוא או לשקר וכן הנשבע שבועת העדות או שבועת הפקדון מביא קרבן, אין מתכפר להן עון השבועה כלו שנאמר לא ינקה ה' אין לזה נקיון מדין שמים עד שיתפרע ממנו על השם הגדול שחלל, שנאמר 'וחללת את שם ה' אלהיך אני ה'', לפיכך צריך אדם להזהר מעון זה יותר מכל העבירות".

²³ כך מסביר במאירי על אתר: "...מפני שאמר מוטב שתיעקר אות מן התורה ויתקדש שם שמים בפרהסיא, להיות האומות אומרות כמה ראוי לידבק באומה זו", והסבר הגמרא הוא 'פשוטו ידיהם בגרים גרורים' ולא הפרת השבועה.

הרב יובל שלוו

...פי' שכל הוראת שעה ולמגדר מילתא שרי ובי"ד מכין ועונשין שלא מן התורה ואין זו עקירה ממש אלא שתיעקר לפי ראות בני אדם קאמר...²⁴.

הניסוח הזה מורה שסוגייתנו מהווה מקור מקביל לבית דין מכין ועונשין שלא מן התורה'.

ב. סיפור זה לווה באופן מיוחד על ידי הנבואה והתגלות מיוחדת - הרעב. שלוש שנות הרעב שבעקבותיהן באה דרישת ה' על ידי דוד והמענה המקשר את הרעב להריגת הגבעונים, ההעברה על פי הארון וההסכמה האלוקית לבחירת שבעה מבני שאול - כל אלה עשויים ללמד על כך שאי אפשר ללמוד מכאן אלא למקרה שיהיה צווי אלוקי מפורש על כך²⁵. הוראת שעה תוסבר כאן לא במובן המרחיב של הוראת שעה המושלך גם על בית הדין²⁶, אלא במובן המצומצם של המילים, המתייחס רק להוראת שעה של נביא.

ג. לא ברור, שגמרא שהובאה כהסבר אגדתי למעשה שהיה, יכולה לשמש בדינו כמקור לפסיקת הלכה. אותה אחריות הקיימת על בעלי ההלכה, כשהם באים לגדור הלכה למעשה, מתהפכת על ידי בעלי האגדה למעוף המאפשר הסתכלות רחבה יותר, שאינה מוגבלת על ידי המשמעויות ההלכתיות לדורות של

²⁴ פירוש לפרושו: בני אדם סבורים שזו עקירת דבר מן התורה כיון שלפי ראות עיניהם לא מקויימת כאן מצות התורה, אולם אין הדברים כך, אלא זוהי התורה עצמה, שכן התורה עצמה קובעת לעקור דבר מן התורה. וראה הנאמר בהערה 14.

הרב אבינר בחוברת 'ארצי ירושלים תשמ"ב עמ' 38-44 עוסק בשאלה הפרת ברית ומניעתה מטעם חילול השם (ונראה שהדברים אמורים, לאור התאריך, בהפרת ההסכם עם מצרים). הרב אבינר עוסק באריכות בעניין חילול השם וקובע כי יסוד ספורנו הוא חילול השם המיוחד שבשבעה. אלא שבדבריו הרב אבינר עוסק רק בדברים העולים מספר יהושע וכשהוא בא לגמרתנו (בהערה 56 שם) הרי הוא כותב שהדבר "לא היה מעיקר הדין אלא מוטב שתיעקר אות אחת מן התורה...". והיה כאן גדר מיוחד של הוראת שעה. כאמור, זה עצם הדיון האם זהו גדר מיוחד או יסוד הדין ועל כך דבריו הם נושא הברור עצמו, ואי אפשר לדחות את גמרתנו בקש.

²⁵ כשדן הרב קוק, בהשלכה של סוגייתנו על רשות להעניש אנשים על דבר שלא עשו כדי לקדש שם שמים או למנוע חילולו (כשם שבני שאול נמסרו לגבעונים), מסתפק אם אכן ניתן ללמוד: "...ואעיג דיש לדחות ההכרח מדברי הסוגייה הני"ל, שהרי שם נעשה ע"פ הדבור כמש"כ במקרא ויאמר ד' אל שאול ואל בית הדמים, וגם הגמי' אומרת שהעבירם לפני הארון כל שארון קולטו למיתה וכל שאין הארון קולטו לחיים, מ"מ משמע דכ"ז לא הי' מועיל לענוש אותן שאינם חייבים...". מכאן שיש לדון אם אפשר לראות בגמרתנו מקור הלכתי כללי בגלל העובדה שהכל נעשה כאן על פי הדיבור.

²⁶ בתחומים רבים הועברה סמכות הנביא והמלך לבית הדין עם הסתלקות הנבואה מעם ישראל. ראה לדוגמא: "יש לבית דין להלקות מי שאינו מחוייב מלקות ולהרוג מי שאינו מחוייב מיתה ולא לעבור על דברי תורה אלא לעשות סייג לתורה, וכיון שרואים בית דין שפרצו העם בדבר יש להן לגדור ולחזק הדבר כפי מה שיראה להם הכל הוראת שעה לא שיקבע הלכה לדורות, מעשה והלקו אדם שבעל אשתו תחת אילן, ומעשה באחד שרכב על סוס בשבת בימי יוונים והביאוהו לבית דין וסקלוהו, ומעשה ותלה שמעון בן שטח שמונים נשים ביום אחד באשקלון ולא היו שם כל דרכי הדישה וחקירה וההתראה ולא בעדות ברורה אלא הוראת שעה כפי מה שראה". דין זה מוסבר בדרשות הר"ן (עמ' קצ"ב בהוצאות המקובלות) כהעברת סמכות המלך לבית הדין עם התמוטטות המלוכה. דברים דומים נמצאים בפוסקים בעניין העברת הוראות שעה של נביא לבית הדין. ממילא גם אם הדין הוא רק הוראת שעה הוא שייך לאו דוקא לסמכותו של נביא אלא הועבר גם לבית הדין וכדלקמן.

עקירת אות מן התורה מפני חילול השם

הדברים²⁷. כיון שכך, כל עוד לא מצאנו ניסוח הלכתי הקובע כי קידוש וחילול השם הם גדרים הלכתיים בהלכות 'דחיה' של דברים מפניהם, לא ניתן להשתמש בגמרא זו כמקור הלכתי. מובן שאם נאמץ גישה זו, יש להבין את מכלול משמעויותיה, שכן אם נתפוש כשיטת הטוענים שאין למדים מדברי אגדה, הרי נעלנו דלת בפני מקורות רבים היכולים לשמש אותנו בשאלות ציבוריות כלליות הקיימות היום, דלת שאין לה מקבילה בהלכה, שכן הרבה משאלות אלו לא נידונו כיון שלא היו רלוונטיות בהמשך הגלות, ורוב המקורות העוסקים בשאלות לאומיות כלליות אינם מקורות הלכתיים. על הנוהג בין פוסקי ההלכה בהזדקקות למאמרי חז"ל על סיפורים שבנבואה, אדון, אם יתן ה' בידי, בפעם אחרת.

אם נאמץ דחיות אלו, הרי שדי לה לגמרתנו שתשמש בידינו להגברת האחריות והמחויבות למאמץ להביא לקידוש השם ולזהירות מחילולו, אולם, היא לא תשמש כמקור הלכתי העוקר דבר מן התורה לפי ראות בני אדם.

אולם מסיבות שונות נראה, שמסקנה זו מצמצמת מדי את משמעות גמרתנו, ולמעשה יש לה לסוגייתנו משמעויות הלכתיות.

ד. סיבות לראיית הגמרא ביבמות כמקור הלכתי

א. לעיל הובאו דברי הריטב"א ביחס לגמרתנו. נראה מדבריו, שהוא מרחיב את סמכויות בית הדין לנהוג 'שלא מן התורה' גם בתחומי קידוש השם והזהרות מחילולו. גם מניסוחו של המאירי נראה שמדובר בתוקף הלכתי:

אע"פ שלא ניתנה רשות לעקור דבר מן התורה אפילו באצבע קטנה, מכל מקום להוראת שעה מותר...

²⁷ ראה לדוגמה את דבריו של הנודבי"י: "ומה שרצה לומר ללמוד הלכה למעשה מן אגדה ומדברי המדרש במקום שאין הגמרא סותרת לזה וכתב שבירושלמי איתא שאין למדין לא מן הלכות ולא מן אגדות ולא מן התוספתות אלא מן הגמרא ועל זה נשען מעלתו לומר כי היכי דמן התוספתות נתבאר בדברי הפוסקים שבמקום שאין בגמרא סתירה לדברי התוספתא למדין ממנה הה"ד מדברי אגדה היכא דלא מצינו בגמרא סתירה על דברי המדרש למדין מן המדרש דהרי כולו בני בקתא חזא נינהו. ומתוך כך תמה מעלתו במכתבו סימן ג' על התוי"ט ברכות פ"ה משנה ד' בד"ה ואם הבטחתו שלא רצה ללמוד מן המדרש במה שלא מצינו בגמרא סתירה לזה והביא ראיה ללמוד הלכה מן המדרש מן התוס' במסכת ע"ז דף ל"ג ד"ה כסי שפסקו דסגי בהדחה ג"פ ממדרש אסתר שהביא דברי המן שאמר לאתשורוש אם אדוני המלך נוגע בכוסו של אחד מהם חובטו בקרקע ואינו שותהו ולא עוד אלא שמדיח הכוס ג"פ. ע"כ דברי מעלתו והאריך בזה. ואמנם אני אומר דאף דהירושלמי כללינהו יחד מ"מ לאו בחדא מחתא מחתינהו ומה ענין המדרש אצל התוספתא התוספתא עיקרה להלכות ולזה היה תחלת כוונת מחברם ור' חייא ור' אושעיא כמה יסדוהו וכל מגמתם לדיני התורה ולכן במקום שאין סתירה בדברי הגמרא סומכים על התוספתא אבל המדרשים והאגדות עיקר כוונתם על המוסר ועל הרמזים ועל המשלים שבהם והכל עיקר הדת אבל אין עיקר כוונתם על פסקי הלכות לכן אין למדים מהם לפסק הלכה כלל..."

הרב יובל שלוו

נראה שיש מעמד הלכתי של קידוש השם וחילולו, כאותו מעמד שיש למכין ועונשין שלא מן התורה. מובן שלא מדובר על מעשים שבכל יום, כגון דחיות אחרות שהובאו לעיל. אולם עצם הקיום של עיקר זה זוקק ברור הלכתי. הרגיל בניסוחיו של המאירי יראה כאן מקור הלכתי, שאמנם נלמד מדברי אגדה, אך יש לו תוקף כמאמרים רבים שנוסחו על ידי המאירי כמורי דרך מעשיים.

ג. גמרא זו מצטרפת לגמרות נוספות המדברות על עקירת דבר מן התורה. נביא כאן שתי דוגמאות:

אמר רב נחמן בר יצחק: גדולה עבירה לשמה ממצוה שלא לשמה, שנאמר: 'תבורך מנשים יעל אשת חבר הקיני מנשים באהל תבורך', מאן נינהו נשים באהל? שרה, רבקה, רחל ולאה. איני? והאמר רב יהודה אמר רב: לעולם יעמוק אדם בתורה ובמצוות אפילו שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה! אימא: כמצוה שלא לשמה.²⁸

וכן:

התקינו שיהא אדם שואל בשלום חברו וכו'. מאי ואומר? – וכי תימא: בעז מדעתיה דנפשיה קאמר, תא שמע ה' עמך גבור החיל. וכי תימא: מלאך הוא דקאמר ליה לגדעון, תא שמע אל תכוזו כי זקנה אמן. ואומר עת לעשות לה' הפרו תורתך. אמר רבא: האי קרא מרישיה לסיפיה מדריש, מסיפיה לרישיה מדריש. מרישיה לסיפיה מדריש: עת לעשות לה' מאי טעם – משום הפרו תורתך. מסיפיה לרישיה מדריש: הפרו תורתך מאי טעמא משום עת לעשות לה'.²⁹

ג. יש פוסקים שלמדו מסוגייתנו הלכות הנוגעות לעניינים שונים, שאינם קשורים לשבועה דוקא. לדוגמא - בתשובה העוסקת בלימוד רפואה על ידי ניתוח מתים בשבת³⁰:

...עי"ל אפשר שהנלכדים במלחמת מצוה מותרין בהנאה לאחר שמתו משום דהרוגי מלכות הן ונכסיהן למלך, וכמו שממונן הפקר כך גופן הפקר. לפי שכבר קנו גופן מחיים לעבדים ולשפחות. וכמו שמפקירין גופן במלחמה ולא ניתנו לקבורה כדומן על פני השדה. וגם כך הותרו בצליבה והלנה על העץ. עם שכמדומני איסור זה שוה בגוי כמו בישראל. כנראה ממה שהוריד

²⁸ הוריות י' ע"ב. גמרא זו הוותה מקור מרכזי לשאלת הרשות לאשה למסור את גופה לגויים כדי להביא לידי הצלת נפשות מישראל. בעניין זה נציין רק חלק מהתשובות העוסקות בעניין, ראה: שו"ת בנימין זאב סימן תג, ושם דיון ארוך ברשות לאשה לעשות כן ובקדושתה הגדולה (והגבלת הדבר לשם שמים ללא הנאה מהעניין וראה להלן), שו"ת מהרי"ל עב, וברור ארוך שהובא בתשובה משו"ת נודע ביהודה שבהערה הקודמת שאוסר לחלוטין.

²⁹ ברכות ס"ג ע"א.

³⁰ שו"ת שאילת יעביץ חלק א' סימן מ"א.

עקירת אות מן התורה מפני חילול השם

יהושע מלכי כנען כבוא השמש. והרוגי מלכות אפי' ישראלים הותרו להלינם לשם שמים. כדרך שעשו למוקעים מפני קידוש השם. וה"ה לכל צורך שעה. וכן הכבושים במלחמה מותר למלכות לעשות בהם נקמה כמובן וכישר בעיניו.

ד. מצד הסברא נראה שדוקא קידוש השם והזהירות מחילולו צריכים להיות 'עקרונות על' בפסיקת הלכה, ושעל כל הלכה להתכופף בפניהם. הרב קוק³¹ בדיון על עניני מראית עין כתב:

...לכאורה הי' נראה בחומר האיסורים שמפני מראית העין, - דאריא"ד כל מקום שאסרו חכמים מפני מראית העין אפילו בחדרי חדרים אסור, אע"פ שבמציאות אין בו בעניין זה מראית העין כלל, שהוא מצד חילול השם שבאפקירותא של העבריות אשר לעיני ישראל הרואים, ואשר על כן לא שייכא בהם ההבחנה של גזירה - לגזירה, וגם באיסורי דרבנן שאסרו חכמים מפני מראית העין, דכיון שעיקר יסודם וענינם הוא מפני חומר חילול השם שיש בהם במראית העין, הל האיסור בכל גוונא גם באופן שאין במציאותו מראית העין, כשהוא בחדרי חדרים, וכעין הא דאחד שונג ואחד מויד בחילול השם, שגם אם עצם העונש לא יהיה שוה בשונג כבמויד, כדהרמב"ם ורש"י ורבנו יונה ומהר"ל, אבל סדר הפרעון שבגילוי, שהוא בשייכות ענינו לחילול השם, מקיף הוא וכולל ומשוה אותם במהותם, אע"פ שהם מחולקים בפרטיותם המעשית, וכעין הא דאין מקיפין בחילול השם, שחומר חילול השם הוא למעלה מכל חילוקי ההבחנות שבמדרי ההנחה האלהית הרגילה, אשר החנות פתוחה והחנוני מקיף, וכן הוא גם למעלה מחילוקי ההבחנות שבמדרי קביעות האיסורים, שקיים כל תקפו של האיסור גם אם אין שייך כלל כל עיקרו של הטעם שביסודו... ומתוך כך יבוארו גם דברי רש"י בכרכות נ"ד ד"ה ואומר, שהרי לעשות דבר הנראה אסור הוא כגדר איסור של מראית העין, שיש בו חילול השם הלא לא יידחה מפני כבוד הבריות, כדלעיל שם ד' י"ט, והאיך ניתנה והותקנה כאן הזכרת השם משום צורך הגינות הדיבור עם הבריות, אלא שזוהו המכואר בדרש"י כאן, שהמתכוין לשאול לשלום חברו זהו רצונו של מקום, ובמכות כ"ג פירש"י דמותר לשאול בשלום חברו בשם ואין בו משום מוציא שם שמים לבטלה, ובל"א שם דחייב לשאול בשלום חברו בשם, וכשוהו קיום רצונו של מקום הרי מתגלה ונעשה בזה קידוש השם, וכהא דיומא פ"ו, דדיבור בנחת עם הבריות הוא קידוש השם, כמו שמה שאין הדיבור בנחת עם הבריות הוא חילול השם, והחייב שיהא שם שמים מתאהב על ידך הרי הוא מצוה דאורייתא לכל אדם מישראל, לכל אחד לפי ערכו, ואין כאן לבטלה אלא לקיום רצונו של מקום

³¹ שו"ת עזרת כהן (עניני אה"ע) סימן ק"ה.

הרב יובל שרלו

ומצותו וקידוש שמו, שהוא עדיף ומכריע, וכדהירושלמי שגדול קידוש השם מחילול השם, והוא הקובע את ההלכה וההליכה...

לפיכך יש לבדוק עד כמה הביאו פוסקי הדורות גמרות אלו לידי פסיקה הלכתית³².

ה. תחומים מרכזיים לדיון

את הדיון להלכה נראה שניתן לראות בשלושה תחומים מרכזיים:

א. החזרת אבידה לגוי במצב של קידוש השם, למרות האיסור להשיב אבידה לגוי.

ב. מניעת הפרת שבועה, או אפילו התחייבות לגוי מפני חילול השם.

ג. כל מקום שיש חילול השם אין חולקים כבוד לרב.

א. החזרת אבידה או דומיה לגוי כדי לקדש שם שמים:

נראה שמוסכם על רוב הפוסקים שגזל גוי אסור, ואולי אפילו באיסור חמור יותר מגזל ישראל בגלל חילול שם שמים שבמעשה. הדברים נלמדים מתוך התוספתא וממקורות אחרים. נראה זאת בנסוחו של שו"ת בנימין זאב³³, במסגרת דיון על כפירה בפקדון ושבועת שקר עליה עם מודעה:

...ולאו דוקא גזל ישראל, אלא אפילו גזלה דגוי אסור היכא דאיכ' ח"ה. והכי אית' בתוספתא פ"י דבב"ק: הגזל את הגוי חייב להחזיר דחמור גזל דגוי מגזל ישראל מפני ח"ה ומי שמצ' דב' משל גוי או אם טעה צריך להחזירו לו משום חסידות ומשום קדוש ה'.

וכתוב בתשובות השייכות לספר קניין במיימון: מעשה ברבי שמעון בן שטח שלקח חמור אחד מישמעאל אחד ומצאו תלמידיו אבן טובה תלויה בצוארו, אמרו לו, רבנו ברכת ה' היא תעשיר, אמר להם, אני חמור לקחתי אבן טובה לא לקחתי, והחזירה לישמעאל. קרא עליו ההוא ישמעאל ברוך ה' אלהי שמעון בן שטח. ובפרק הגזל בתרא תניא: רבי פנחס בן יאיר אומ' במקום שיש ח"ה חייב להחזיר אבידת גוי עובד ע"ז כאבידת ישראל, והגזלן או העושק צריך להחזיר כדאיתא בב"מ פרק המקבל³⁴.

³² גמרות אלו זקקות דיון כל אחת לעצמה, ואנו לא נביאן כאן אלא אם כן יעסקו בקידוש השם והזהירות מחילולו.

³³ סימן רע"ו.

³⁴ ראה גם בשו"ת בנימין זאב סימן ת"ט:

"ששאלת ע"ד ראובן ששלח את שמעון במקום פלוני לקבל חוב מגוי א' שהיה חייב לו, וכשהלך שמעון אצל הגוי נתן לו החו' הידוע וטעה הגוי בנתינת החוב ונתן לו יתר י' זהובי, וראובן מבקשם משמעון החוב וגם הטעות, ושמעון משיב מה לך אם טעה הגוי טול חובך ואני אקח הטעות, הדין עם מי..."

עקירת אות מן התורה מפני חילול השם

אולם הבעיה היא בסתירה הנולדת בין שתי גמרות העוסקות בתחום השבת אבידה לגוי שצוטטו בתשובה דלעיל:

הגמרא במסכת סנהדרין³⁵ קובעת:

אמר רב יהודה אמר רב: המשיא את בתו לזקן, והמשיא אשה לבנו קמן, והמחזיר אבידה לנכרי עליו הכתוב אומר 'למען ספות הרוח את הצמאה לא יאבה ה' סלח לו'.

מנגד, מספר הירושלמי³⁶ על שמעון בן שטח את הסיפור הבא:

שמעון בן שטח הוה עסיק בהדא כיתנא, אמרין ליה תלמידוי: 'ר', ארפי מינד (=עזוב סחורה זו), ואנן זבנין לך חדא חמר ולית את לעי (=מורח) סוגין. אזולן, זבנון ליה חדא חמר מחד סירקאי ותלי ביה חדא מרגלי. אתון לגביה. אמרין ליה: 'מן כדון לית את צריך לעי תובן' (=למרוח שוב), אמר לון: 'למה?' אמרין ליה 'זבנינן לך חד חמר מחד סירקאי, ותלי ביה חדא מרגלי', אמרי לון: 'זידע בה מרה?' אמרין ליה: 'לא', א"ל איזל חור. לא כן אמר רב חונא ביבי בר גזולון בשם רב: 'התיבון קומי רבי, אפילו כמאן דמר גזילו של גוי אסור כל עמא מודיי שאבידתו מותרת?' (ענה רבי) 'מה אתון סברין שמעון בן שטח ברברון (=חטפן) הוה?! הוה בעי הוה שמעון בן שטח משמע בריך אלהון דיהודאי מאגר כל הדין עלמא...'

אם לא נניח שמדובר על מחלוקת בבלי וירושלמי, יוצא ששמעון בן שטח נהג שלא כדין.

בשו"ת "מהר"ם מרוטנברג"³⁷ נידונה השאלה: גוי שלא גבה את כל סכום הקניה שקנה ראובן עבור שמעון, האם חייב ראובן לתת לשמעון את מה שנותר בידו. אחת האפשרויות שהוא בוחן היא רצון ראובן לקדש שם שמים, ואלו דבריו:

...אמנם נראה לע"ד לומר, דמשום קדוש ה' יש לכל א' וא' מישראל לחזור לגוי טעותו אפילו דהוא עצמו טעה, משום דשארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב ולא ימצא בפייהם לשון תרמית, כדמייתי לה במציעא פרק המקבל ובקדושין פ' האיש מקדש, ומפני זה מצינו שצוה יעקב ע"ה לבניו להחזיר טעותו של גוי הוא שכתוב 'ואת הכסף המושב בפי אמתחותיכם תשיבו בידכם', ואפילו שהיו המצריי עובדי ע"ז צוה לבניו להחזירם להם וכולו מפני קידוש ה' ית'. ואין להטעות שום בריה לא ישמע' ולא גוי כי כשיבוא הקב"ה להושיעם, יאמרו האומות בדין עשה עמהם והוציאם מתחת ידינו כי הם אמת ותורתם אמת. אבל אם ח"ו יתנהגו ברמאות עם האומות יאמרו, ראו מה בחר הקב"ה לחלקו גנבים ורמאים ויש שם ח"ה ח"ו. והמעון בדידי הדיוט הוה עובדא עם גוי א' שטעה מעצמו בסחורה שמכרתי לו ונתן לי יתר, והלכתי אצל כמה גוים בתוך השוק והחזרתים לו, ואמרו הגוים זה עם זה ראו כמה אמונה יש לישראלים. ובדאי הוא אצלי שהיה שם קדוש ה' ית' ברבים. ולא דוקא להטעותו או אפילו טעה מעצמו דחייב אתה להחזירו, אלא אפילו לגנוב דעתו אסור...".

סיכום של דעות הראשונים בעניין גזל גוי מצוי בשו"ת אדמת קודש א' חלק חו"מ סימן ע"ז.

³⁵ ע"ן ע"ב.

³⁶ בבא מציעא פ"ב.

³⁷ חלק ד' סימן שכ"ו.

הרב יובל שרלו

...ולא מצי למימר אע"פ ששכחם הגוי אחזיר לו, כי ע"ז נאמר 'למען ספות הרוה את הצמאה'. ולא בשביל קידוש השם כעובדא דשמעון בן שטח בירושלמי שאם היה רוצה שיתקדש שם שמים, יתקדש בשלו ולא בשל אחרי'.

ניתוח דבריו מלמד שעקרונית יש קידוש השם, אולם לא על חשבון אחרים.

אולם מהרשד"ם³⁸ הגביל דין זה של אי יכולת לקדש שם שמים בממונו של אחר :

...ואע"פ שכ' המור ס"ם קפ"ג מח"מ: וגם אינו יכול לו' אני רוצה לקדש ולהשיבם דבשלו יכול לקדש את ה' ולא בשל אחרים, ע"כ ה"נ יאמר הרואה שיכול היה ראובן לומר לש' אם אתה רוצה לקדש ה' קדש בשלך לא בשלי, הא ודאי ליתא, דשאני התם שהגוי שכח וליכא חלול ה' אם לא יחזיר כלל, אלא שהוא קדוש ה'. אבל בנ"ד שהתנגר רודף אחר מעותיו, איכא צד חלול ה'.

דבר בולט הוא, שהדין הוא על קידוש השם בממון של אחר, אולם אינו נוגע בזה שמעשהו של שמעון בן שטח דוחה, בגלל קידוש השם שבו, את איסור 'למען ספות הרוה את הצמאה'! ואכן כך נפסק בשו"ע³⁹ :

אבידת העובד כוכבים מותרת, שנא' אבידת אחיך. והמהזירה, הרי זה עובר עבירה, מפני שהוא מחזיק ידי עוברי עבירה. ואם ההזירה לקדש את השם כדי שיפארו את ישראל וידעו שהם בעלי אמונה, הרי זה משובח. ובמקום שיש חילול השם, אבידתו אסורה וחייב להחזירה...⁴⁰

לפיכך, ניתן לראות בשאלת השבת אבידה לגוי, דוגמא מובהקת לדחיית איסור ההשבה לגוי מפני חילול השם ומפני האפשרות לקדש שם שמים, הנלמדת ממעשה שמעון בן שטח.

אולם, בתשובת ר' משה פיינשטיין לרב שד"ץ⁴¹ בעניין ספק ממון עניים, כשהוא דן בספק החזרת אבידה במקום דרובא גויים, כותב :

...אך אולי נימא דלהחזיר לו איכא ג"כ איסור אם הוא עכו"ם דלמען ספות, ולכן אין מהזירין מספק. אבל לא נראה זה כלל, דודאי אין להחשיב זה לאיסור גמור שיהיה ספקו לחומרא אם ירצה ליתן, דהרי חזינן שאם כוונתו לקדש שם שמים מותר, וגם הוא משובח אף באופן שלא יהיה חילול השם כשלא יחזיר, דאם באופן שיהיה חילול השם מחוייב להחזיר כדאיתא ברמב"ם פ"א

³⁸ חו"מ סימן רי"ד.

³⁹ חו"מ רס"ו א'.

⁴⁰ לשון הדברים מהרמב"ם הלכות גולה ואבדה פ"ז ה"ג.

⁴¹ אגרות משה יו"ד א' ק"נ.

עקירת אות מן התורה מפני חילול השם

מאבירה ה"ג, א"כ מה דכתב ברישא שהוא משובח הוא באופן שאין לחוש לחילול השם כשלא יחזיר כגון שלא יחשוב העכו"ם שהוא מצא זמ"ם הוא משובח כיון שכוונתו לקדש ש"ש ולא לטובת העכו"ם. חזינן דהאיסור הוא רק בכוונתו לטובת העכו"ם מצד שמשוהו לישראל ומצד רחמנותו, ומראה בעצמו שלא חשובה לו מצות בוראו, שאף לעכו"ם שלא נצטוו עליו מחזיר, כדאיתא ברש"י סנהדרין דף ע"ו ד"ה והמחזיר. לכן במחזיר לקדש ש"ש מותר ומשובח דלא שייך טעם זה...

כלומר, ר' משה פיינשטיין לומד את גמרתנו הפוך משראינו עד עתה - כיון שאיסור השבחה לגוי נדחה מפני חילול השם, הדבר מוכיח שאינו איסור של ממש אלא איסור שאינו גמור. העולה מדבריו הוא, שלא יעלה על הדעת שקידוש השם ידחה איסור, ועל כן במקום בו נמצא שקידוש השם דוחה איסור, הדבר מלמד שרמת האיסור נמוכה מלכתחילה. ממילא אין לראות בדין זה הלכה הנעקרת מפני קידוש השם, על פי שיטתו.

ב. איסור הפרת שבועה לגוי מפני חילול השם

הרמ"א⁴² פוסק לגבי שבועת שקר לגוי:

...וכל זה לא מיירי אלא כשאפשר לעבור על שבועתו ונדרו שלא יודע להאנסין, אבל אם יודע להאנסין, אסור מפני חילול השם. ולכן נענש צדקיהו שעבר על שבועתו לנבוכדנצר אף על פי שהיה בדרך אונם.

דבריו מתייחסים לאמור במסכת נדרים⁴³:

...וגם במלך נבוכדנצר מרד אשר השביעו... מאי מרדותיה? אשכחיה צדקיה לנבוכדנצר דהוה קאכיל ארנבא חיה, א"ל: אישתבע לי דלא מגלית עילוי ולא תיפוק מילתא, אישתבע. לסוף הוה קא מצטער צדקיהו בגופיה, איתשיל אשבועתיה ואמר. שמע נבוכדנצר דקא מבזין ליה, שלח ואייתי סנהדרין וצדקיהו, אמר להון: חזיתון מאי קא עביד צדקיהו? לאו הכי אישתבע בשמא דשמיא דלא מגלינא? א"ל: איתשלי אשבועתא. א"ל, מתשלין אשבועתא? אמרי ליה: אין. אמר להו: בפניו או אפילו שלא בפניו? אמרי ליה: בפניו, אמר להון: ואתון מאי עבדיתון? מאי טעמא לא אמריתון לצדקיהו...

על פי פשוטה, טוענת הגמרא, שהסנהדרין נהגו שלא כדין, שכן הלכה היא שאין נשאלין לשבועה אלא בפני זה שנשבעו לו, וכאן נעשה הדבר מאחורי גבו של נבוכדנצר. אולם, לא ברור בגמרא האם לאחר שהופרה שבועה שלא על פי הדין

⁴² בשו"ע יו"ד רל"ב י"ד.

⁴³ ס"ה ע"א.

הרב יובל שרלו

היא אכן מופרת, או שהיא עדיין חלה. מעבר לכך, לא ברור האם ישנה טענה כנגד צדקיהו עצמו, שכן אם השבועה הותרה (אע"פ שהיה אסור להתירה), הרי שצדקיהו נהג כדין.

ואכן בשו"ת "יכין ובעז"⁴⁴ פוסק, כי הסיבה היחידה לאיסור על צדקיהו להפר את שבועתו לנבוכדנצר, היתה חילול השם:

... אבל ר"ת ז"ל והרבה מהגדולים ז"ל נסכמו עמו, שאם החכם עבר והתיר שלא מדעת חברו, אע"ג דעבד איסורא, ההתר הוא התר, שהרי צדקיהו שהיה צדיק גמור כדאמרי' בסנהדרין בפ' חלק... ואפי' הכי נסמך על מה שהתירו סנהדרין שלא בפני נבוכדנצר. ואם היה יודע שאם התירוהו בדיעב' אינו מותר, למה היה רוצה שיתירוהו לו סנהדרין, ואיך יעבור על השבועה כמוזיד?! אלא ודאי נראה שאם התירוהו בדיעבד הוא מותר. ואם תקשה ותאמר: והיכי אמר עליה קרא 'אם לא אלתי אשר בזה ובריתי אשר הפר', יש לומר דאמר קרא הכי משום דלגבי גוי חלול השם יש בדבר, אלא שיש לשאול, והסנהדרין איך התירוהו לכתחילה...

כלומר, ההנחה שצדקיהו היה צדיק גמור מלמדת שכלפיו אין שום טענה. השבועה הותרה שלא כדין על ידי הסנהדרין (בהמשך התשובה הוא דן בשאלה כיצד עשו זאת הסנהדרין), והטענה היחידה כנגד צדקיהו היא חילול ה' שבדבר.

יש לשים לב שכאן מדובר על שבועה בעניינים לאומיים, שבועה שהיא עצמה מהווה בעיה, ולמרות זאת אסור להפר אותה מפני חילול השם. לא ברור מהסוגייה האם זהו הנימוק היחיד, או שהכל בנוי על רצון ה', שיהודה תיכנע למלך בבל, כפי שקובעות נבואות ירמיהו. אם אכן בנוי הדבר על מצות הכניעה למלך בבל, הרי חילול השם אינו נימוק העומד לעצמו, הוא רק עוסק בהפרת השבועה. אולם אם הכל בנוי על חילול השם, ללא בעיית השבועה היה מותר לצדקיהו למרוד במלך בבל ולא לעבדו, הרי שחילול השם דוחה מדיניות כלל ישראלית צודקת מצד עצמה.

יש לשים לב גם לעובדה שמדובר על חילול השם כלפי גויים ולא על עניינים פנים ישראלים.

גם מהר"י ווייל⁴⁵ דן, בהקשר אחר, בשאלת איסור הפרת שבועה, לא מדיני שבועה, אלא מדיני חילול השם:

שלמא לאהו' הנ"ר יקותיאל על שאילתך ששאלת סתמת דבריך וצריך אני לפרשם. אם קבלת עליך החרם בידיעת העירונים שקבלו השוחד, אך

⁴⁴ א"י נ"ח.
⁴⁵ סימן נ"ג.

עקירת אות מן התורה מפני חילול השם

אינך רשאי לגלות ואפילו ע"י התרת חכם משום חילול השם, כדאשכחנן נבי גבעונים שלא חכו אותם ישראל כי נשבעו להם נשיאי העדה כדאיתא בנימין פר' השולח אף על גב דלא היתה לשם שבועה, אפילו הכי משום חילול השם, שהיו הגבעונים סבורים שהיתה שבועה, קיימו ישראל דברי הנשיאים. וכה"ג כתב האשר"י פרק הגזול בתרא, וז"ל: וכן כשהשר משביע יהודי שלא יצא מארצו יחשוב בלבו היום, ואף אם יפרש לו לעולם יחשוב בלבו על תנאי דבר זה. ומיהו אין נראה לדמותו כל כך להך דהכא ליכא חילול השם אבל התם איכא חילול השם כי השר יודע שעובר על שבועתו עכ"ל. אלמא אף על גב דמדינא אין כאן שבועה כלל דהא במל בלבו א"ה משום חילול השם צריך לקיים שבועה, ה"נ ל"ש.

כלומר, למרות שהשבועה לא חלה, הרי מצד חילול השם יש צורך לקיימה!

ג. כל מקום שיש חילול השם אין חולקים כבוד לרב⁴⁶

גמרא זו מובאת הרבה בדברי הפוסקים⁴⁷, למעשה, מהווה פסק העומד בפני עצמו הקובע שכאשר מדובר על חילול השם אין להתחשב בדיני כבוד רב. אם כן, לכאורה, ניתן לצרף את גמרתנו לאלה הדוחים הלכות מפני חילול השם.

אולם, נראה שגמרא זו אינה קשורה ללמודנו וזאת משתי סיבות: הראשונה שבהן היא העובדה שמושג חילול השם שבגמרא זו הפך להיות מושג רחב של פסיקה שלא אליבא דהלכה הנראית בעיני הלומד, לאו דוקא כדבר המביא לחילול השם בעיני הבריות. הפוסקים הרבו להשתמש בגמרא זו כדי ללמוד ממנה את החובה המוטלת על הפוסק לראות מול עיניו רק את השיקול ההלכתי הטהור ולא את שאלות כבוד הרב הקשורות לשאלה העומדת על הפרק. על כן יש לראות את חילול השם שבגמרא זו קשור יותר למה שכינינו בשם המעגל השני, כלומר, למציאות של אי קיום רצון ה' ולא לחילול בעיני הבריות.

הסיבה השנייה היא שהפגיעה בכבוד הרב היא עצמה חילול השם, ואם כן עומדים כאן להכרעה שני תחומים של חילול השם, ולא, כפי שאנו מבקשים ללמוד, התנגשות בין חילול ה' לבין תחום הלכתי אחר.

⁴⁶ ברכות י"ט ע"ב, עירובין ס"ג ע"א ועוד.

⁴⁷ ראה לדוגמא שו"ת ר' אברהם בן הרמב"ם סימן ד' ושם פירוט על מערכת השיקולים, שו"ת הרא"ש כ"ח א' לגבי נדוי בחלום, שו"ת משיב דבר ב' ט', ובעוד הרבה מאוד מקומות.

הרב יובל שרלו

ו. תחומים נוספים שהובאו בהלכה

אי הנהגת חזרת הש"ץ

בשו"ת הרמב"ם⁴⁸ דן הרמב"ם באיחוד תפילה בלחש עם חזרת הש"ץ לתפילה אחת. בין הסיבות שמביא הרמב"ם:

ובזה יש משום הסרת חילול השם, שהושבים בנו שהתפלה אצלנו שחוק ולעג...

בתשובה זו לא ברור מי הם החושבים וממי נמנע חילול השם, אולם בתשובה רנ"ח הרמב"ם מפרט:

...ויוסר חילול השם שנתפשט בין הגוים, והוא שהיהודים רוקקים וכחים ומסיחין בתוך תפלתם, כי כך הם עדים לדבר...

כאן חילול השם בעיני גויים מהווה שיקול, אולם כמובן לא שיקול מכריע. השיקול המכריע הוא אי החיוב המהותי שקיים בהנהגת 'שתי תפילות' וכן העובדה שגם המעט שמחייב בחזרת הש"ץ, להוציא ידי חובה את מי שאינו יכול להתפלל לבדו, אינו נוהג למעשה, כי כולם מדברים ואין עניית אמן, ריכוז ופעולות הנדרשות כדי לצאת ידי חובה. אולם, ההתייחסות לאמירת הגויים ודעתם על תפילתנו מהוות גורם שיש להתחשב בו לדעת רמב"ם, לפחות כצורך לשיקול הלכתי⁴⁹.

התפרנסות מן הצדקה למען לימוד תורה

הלכות תלמוד תורה⁵⁰:

כל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה, הרי זה חלל את השם ובוזה את התורה וככה מאור הדת וגרם רעה לעצמו ונמל חייו מן העולם הבא, לפי שאסור ליהנות מדברי תורה בעולם הזה, אמרו חכמים, 'כל הנהנה מדברי תורה נמל חייו מן העולם', ועוד צוו ואמרו, 'אל תעשם עטרה להתגדל בהן ולא קרדום לחפור בהן', ועוד צוו ואמרו, 'אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות', ו'כל תורה שאין עמה מלאכה סופה במילה וגוררת עון', וסוף אדם זה שיהא מלמדם את הבריות.

דבריו החריפים של הרמב"ם בעניין התפרנסות מן הצדקה מהווים מקור חשוב לענייננו. שכן, למרות שתמעט תורה⁵¹, אוסר הרמב"ם על התפרנסות מן הצדקה,

⁴⁸ סימן רנ"ו.

⁴⁹ תשובות אלו מובאות גם בשו"ת רדב"ז חלק ד' סימן צ"ד (אלף קס"ה) בלשון ובהוספות הרדב"ז לעצם הפסק.

⁵⁰ פ"ג הי"י.

⁵¹ דבר הבולט כשיקול מרכזי בדברי התשב"ץ אי קמ"ז, החולק עליו: "...ואם הוא ז"ל עזרו המזל להיות קרוב למלכות וכבד בדורו מפני רפואתו וחכמתו ולא נצרך ליטול פרס מהקהלות, מה יעשו הרבנים

עקירת אות מן התורה מפני חילול השם

ונראה שנימוקו היחידי הוא חילול השם ואין כאן הצטרפות לנימוקים נוספים. לא מדובר כאן על בעיה של גזל הציבור וכדו', אלא על חילול השם שנוצר בעקבות לקיחת כסף מן הצדקה, וכדי למנעו אסור לקחת כסף מן הצדקה.

עצם פסקו של הרמב"ם נתון במחלוקת גדולה, וכבר נשתברו על כך קולמוסין רבים⁵². דברי התשב"ץ בהערה מובאים מתשובתו המפורסמת בה הוא חולק על הרמב"ם. יתכן שהרמב"ם והתשב"ץ חלוקים גם בהערכת המצב האם תינזק תורה אם לא יתפרנסו מהצדקה, אולם בכל אופן נראה שלרמב"ם עניין חילול השם הוא השיקול המכריע בהלכה זו, אף אם ינזק לימוד התורה כתוצאה מהזדקקות תלמידי חכמים ליגיע כפיים.

תפילה לרפואת גוי

אינני בטוח שהדבר קשור לענייננו, שכן אנו מבקשים לדעת את הדרך נלך בה במקומות בהם יש התנגשות, ולא במקומות בהם יש תוספת מחויבות בגלל קידוש השם. אולם, נראה שלא עניין קידוש השם, לא היה מותר להתפלל לרפואת גוי, וזאת בגלל היחס הכללי לאמון שיש לתת בגוי. עניין קידוש השם מהווה שיקול דעת מרכזי ואולי יחידי בפסיקה. וכך נפסק בשו"ת "חיים ביד"י⁵³:

הנה תאבתי לעמוד על מי שיש לו גוי שהוא סוחר שלו ומרויח עמו ועושה לו טובה והוא חולה, לשאול הגיע אי מותר להתפלל עליו שיחיה וגם לתת צדקה בעדו לת"ח שילמדו לרפואתו, אם מותר או לא.

תשובתו היא "נראה לי דמותר גמור הוא..." , ואחד משיקוליו הוא :

...וגם, שאם תהיה שעת רצון ודבריו נשמעים ויתרפא, יהיה קידוש ה' בדבר, וגם אפשר שיעי"ז יהיה גר צדק. ואח הטוב החה"ש והכולל כמה"ר אליהו קצין הי"ו אייתי ראייה לזה מן מעשה רב גבי אלישע הנביא שריפא לנעמן מצרעתו ובזה נעשה גר צדק והו"ל רפואת הנפש והגוף בבת א', ואף שלא היו ישראל בגלות, א"כ כ"ש בזה"ז, והיא ראייה חותכת. ...ושוב בו בפרק בא נדון לפני כיוצא בזה, ביאודי אחד סרסור מגוי אחד וחלה ונמטה למות והגיע עד שערי מות. ובא היאודי לפני באומרו שהוא ערב ליאודים שנתנו לו סחורות בהקפה לגוי זה, והיאודי הסרסור יצא ערב בעדו, ואם מת הגוי הסוחר חנז' יבא נזק והפסד ליאודי הסרסור הלזה שיצא ערב בעדו. ובכן חילה פני שאקבץ עשרה ת"ח וילמוד תהלים בעד הגוי החולה הלזה, וכן

והחכמים אשר לא באו לידי מדה זו, הימותו ברעב או יתבזו מכבודם או יפרקו עול התורה מעל צוארם!!

אין זאת כונת התורה והמצוות והתלמוד...".

⁵² עיין שו"ע יו"ד רמ"ו כ"א ובנו"כ.

⁵³ סימן ל"ג.

הרב יובל שרלו

עשיתי מעשה, והיה קידוש ה' גדול שקם מחולייו והכיר מעלת האומה ישראלית. ושוב אירע עוד מעשה בגוי אחד תרגזמאן אינגליו שחלה ונטה למות, ושלה אלי שיתפלל בעדו שיחיה ונתרפא, וחלם חלום הגוי הנז' כי תפילתי עשתה פירות והיה קידוש ה' גדול.

אם יש איסור להתפלל עבור רפואת גוי, הרי שקידוש השם היכול לצאת מכאן דחאנ.

הזדקקות לערכאות של גויים כדי לכפות לעשות דין תורה

עניין הליכה לערכאות של גויים נאסר כבר במכילתא - "לפניהם ולא לפני עכו"ם". אין ספק, שלפחות חלק מן האיסור נובע מחילול השם, שכן הליכה לערכאות היא כהצהרה שאין שופט בישראל והצדק אינו נעשה במשפטי התורה. אולם, יש מצבים בהם ההליכה לערכאות עצמה תביא לקידוש השם, וזאת כאשר הערכאות מתבקשות ומסכימות לכוף אחד מישראל לעשות כהלכה. בעניין זה נפסק בשו"ת "חיים ביד" 54:

...והזקנים והתלמידים שהולכים לערש"ג להקים דגל התורה להייב לפרבן מה שפסקו לו ע"פ התורה אין כאן עילוי יראתם, כ"א אדרבא קידוש ה' ועילוי לתורתנו הקדושה, שאוה"ע יודו ויכריחו לקיים התורה, וכ"כ כל הפוסקים ראשונים ואחרונים, שהוא מצוה גדולה לעשות כן...

כלומר, למרות האיסור ללכת לערכאות, אם מטרת ההליכה היא לכוף לשמור על דברי תורה, הדבר מותר, כיון שלא יהיה בזה חילול השם אלא קידוש. אי אפשר להפוך פסק זה לכלל יסודי, כיון שנראה מדבריו שהן האיסור והן ההיתר נובעים מאותו מקור. האיסור ללכת הוא בגלל חילול השם של השענות על מערכת משפט לא אלוקית, בזה מוצהר, לכאורה, כי אין אלקים בישראל. מכאן, שאם הולכים כדי לחזק את המשפט הישראלי, הרי שאין איסור כלל. אולם נראה בכל זאת, שגם מקרה זה מעיד על משקלו הכבד של קידוש השם היוצא גם מפעולות שאינן על פי ההלכה הרגילה הנקוטה בידינו.

הטמאות למת כדי לקדש שם שמים

נביא את תשובת הרדב"ז⁵⁵ בקיצורים:

שאלת ממני למ"ד פנחס זה אליהו היאך נטמא להחיות בן הצרפית.

⁵⁴ סימן צ"ג.

⁵⁵ חלק ו', סימן ב' אלפיים ר"ג.

עקירת אות מן התורה מפני חילול השם

תשובה: כמה דברים נאמרו בדבר זה, יש אומרים שלא מת ממש... וראיתי לרבנו בחיי שכתב דצרפית נכרית היתה ומתי עכו"ם אינם מממאין באוהל כר"ש... והתוספות תירצו בפרק המקבל שהיה ברור לו שיחיהו לכך היה מותר מפני פיקוח נפש... עוד יש לפרש דלעולם לא נמאא אליהו, והא דכתיב ויתמודד על הילד לא על הילד ממש אלא סמוך לו... עוד יש לפרש דהוראת שעה היתה כדי שיתקדש שם שמים על ידו כעניין להקריב קדשים בחוץ הסמוך לזה המעשה שנתקדש ה' על ידו, והכא נמי איכא חילול ה', שכן אמרה מה לי ולך איש האלהים כי באת אלי להזכיר את עוני ולהמית את בני, ויאמרו העולם כי באת אלי ממש וע"י כך מת בני, ואין לך חילול ה' גדול מזה. ולבסוף נתקדש ה' כי אמרה כי איש אלהים אתה ודבר ה' בפיך אמת...

לא ברור עד כמה ניתן להסיק מסקנות הלכתיות ממעשה נביא. האם יש צורך בהוראת שעה נבואית כדי להתיר קידוש השם על ידי עקירת איסור הטמאות למתים מן התורה לזמן, או שהוראת שעה מצויה כאן במובן הרחב שלה, כלומר, סטייה זמנית מן ההלכה הרגילה. מעבר לכך, יש לברר האם תשובה זו, שנאמרה כדיון בדברי אגדה, אכן משקפת את עמדת הרדב"ז בתחום ההלכתי⁵⁶. אולם, אם נענה על שתי השאלות בדרך שתזכה את התשובה כעוסקת בענינו, הרי שיש בידינו מקור נוסף לפסיקה לדחיית איסור מפני קידוש השם.

הוצאת ממון שלא כדין מן הממשלה (האמריקאית) לצורך תלמוד תורה

לר' משה פיינשטיין⁵⁷ הדבר פשוט שזה אסור באיסור מוחלט, למרות שהדבר יגרום לצמצום תלמוד תורה:

אבל ודאי אנחנו מוזהרים מהשם יתברך שצונו בתורתו הקדושה להזהר מליקה יותר מכפי שתנאי הממשלה קבעו ליתן, אף שיכולים להשיג יותר מאיזה פקידים שירצו להטיב להם שלא כהתנאים הקבועים. וכ"ש שאסור לשקר במספר התלמידים וכדומה, שלבד שהוא איסור גזל, הרי איכא בזה גם איסורים הגדולים של אמירת שקרים וכזבים וגניבת דעת, וגם חילול השם ובזיון התורה ולומדיה. ואין בזה שום הוראת היתר בעולם, וכמו שהקב"ה שונא גזל בעולה, כן הקב"ה שונא בתמיכת התורה ולומדיה ע"י גזל, ואיכא בזה גם משום רודף את גדולי התורה ותלמידיהם הנזהרים ביותר משמץ גזל וכדומה...

אמנם כאן יש נימוקים נוספים של גזל, אולם נראה מנוסח הדברים, שעניין חילול השם תופש מקום מרכזי בשיקול הדעת. כאן הדברים עומדים כנגד רבוי תורה של

⁵⁶ ראה לעיל הערה 27.

⁵⁷ אגרות משה אה"ע ד' כ"ט.

הרב יובל שרלו

תינוקות של בית רבן, שהוא עצמו עליון וגדול, והזהירות מפני חילול השם דוחה אותו. הדבר מזכיר את עמדתו של הרמב"ם בעניין התפרנסות מן הצדקה למען תלמוד תורה דלעיל.

הנחיית נהג בשבת

הנחיית נהג המחפש את דרכו בשבת היא שאלה שהתחדשה בדורנו ונתונה במחלוקת בין פוסקי הדור. מבין התשובות הרבות שנאמרו בעניין קשורה לענינו בעיקר תשובת הרב וולדינברג⁵⁸. בשאלה זו מתנגשים, לכאורה, שני מעגלים של חילול השם: המעגל הראשון הוא שותפות בעבירה הנעשית בריש גלי על ידי הנחיית הנהג בשבת. המעגל השני הוא חילול השם במובן שאנו עוסקים בו, והוא הכעס והטינה שיחוש הנהג כלפי אדם שאינו מסייע לו ואי התאהבות שם שמים על ידו. הרב וולדינברג מתיחס רק לעניין חילול השם במובן הראשון:

...ונוסף להאמור הא איכא בזה חילול השם, וכדמרניש גם כבו' מזה, והעצה שנותן שיאמר לו שהיום שבת ואסור לנסוע, לדעתי זה לא יתקן כלל הח"ה, והנהג הנוסע יקבל זאת בלעג, וגם הרואים לא יחדלו עיי"כ מלחשוב עליו שלא איכפת לו מאיסור שבת ויאמרו שאך ורק לפנים הוא עושה כן אבל לבו כל עמו ובאמת לא איכפת לו מחילול שבת, וזהו מלבד מאי דאיכא דשמע בהא ולא שמע בהא...

נראה שההתעלמות מחילול השם במובן השני נובעת או מהערכת מצב שאין כאן חילול השם, כיון שהנהג יבין שאדם מאמין לא יסייע לו בשבת (למרות ששאל), או שזה אינו שיקול הלכתי העוקר דבר מן התורה.

פינוי מת שנקבר שלא כדין

בתשובה ארוכה בעניין מת, שנקבר בקבר שאינו שייך לו כדין וכנוהג סדרי הקבורה, מביא בשו"ת "חיים ביד"י"⁵⁹ נימוקים רבים להיתר לפנותו מקברו. הנימוק העשירי הוא:

העשירי יהיה קדש לה'. מעם קידוש ה' ברכים, כי כיון דאלו באו באלמות ובחזק יד להמרות עיני ראשי החברה ורוב הציבור לומר ידינו רמה ומאן דאלים גבר, בדין הוא כי אפילו אם יהיה הדין וההלכה מסכמת שלא לפנות המת ממקומו, ככה"ג שיש קדוש ה' משום הוראה לשבר מתלעות עול ולא יוסיפו בני עולה להיות עושים עול וחמס ולא שבקת חיי, יש להתיר להוציאו

⁵⁸ ציץ אליעזר חלק ט"ו סימן י"ח.

⁵⁹ סימן צ"ח.

עקירת אות מן התורה מפני חילול השם

משום הוראת שעה. וכדאמרינן ביבמות⁶⁰ וסנהדרין⁶¹ תניא ראב"י אומר שמעתי שב"ד מכין ועונשין שלא מן התורה, ולא לעבור עד"ת אלא לעשות סייג לתורה. ומעשה באחד שרכב על סוס בשבת בימי היונים, והביאוהו לב"ד ומקלוהו, לא מפני שראוי לכך אלא שהשעה צריכה לכך. שוב מעש' באדם אחד שהטיח את אשתו תחת התאנה, והביאוהו לב"ד והלקוהו, לא מפני שראוי לכך אלא משום שהשעה צריכה לכך. ופירש"י: לא שראוי לכך השבות הוא מדרבנן אלא שהשעה צריכה לכך מפני שהיו פרוצים בעריות שהיו רואים וכו' וע"ש... ודין זה דהוראת שעה הותר בכל ב"ד, ואפילו בזה"ז כמבואר בספרי הפוסקים ראשונים ואחרונים, ואפילו לדונן במיתה. ואפילו לסברת הנ"י וקצת מרבני האחרונים ז"ל אשר החמירו שלא לדון במיתה להוראת שעה בזה"ז וכמ"ש בתשו' במ"א, מ"מ כל כה"ג בנ"ד שאינו מיתה ואינו איסור דאורייתא הותר משום הור"ש...

פסיקה זו חשובה מאוד לעניננו, שכן לא רק שקובעת שמותר להפעיל כשיקול את קידוש השם, אלא שהיא מזכירה את ההיתר לעשות זאת בזמן הזה כהמשך לדין בית דין מכין ועונשין שלא מן התורה ומתוך מגמה של קידוש השם.

אולם, יש להדגיש הן את העובדה שזהו הנימוק העשירי לפסיקה וקדמו לו תשעה נימוקים העומדים ברשות עצמם ואינם סמוכים של נימוק זה, והן את העובדה שלא מדובר כאן ממש על עקירת דבר מן התורה אלא על דיני קניין קבר.

מילה לגר שהמילה סכנה לו

הרב ויינברג בשו"ת "שרידי אש"י⁶² פסק שבנידון דין אסור לו לגוי למול אע"פ שלישראל מותר לסכן עצמו עבור מצות מילה:

ובהא סליקנא, שאין להתיר בשו"א גירות בטבילה לחוד במי שהמילה סכנה היא לו. ולא עוד, אלא אפילו אם יתרצה להכניס א"ע לסכנה ולמול, אין לקבלו, לפי שיש בזה חילול השם וסכנה לכלל ישראל אם ח"ו ימות מחמת מילה. ואף שמרן הגאון חת"ס בתשובותיו יור"ד סי' רמ"ה כתב, שמי שמתו אחיו מחמת מילה רוצה לימול א"ע רשאי לסכן בנפשו – זה דוקא בישראל, שיש מצוה במילתו ושומר מצוה לא ידע דבר רע. אבל נכרי, שאין מצוה כלל במילתו, שהרי אינו מחוייב להתגייר, ודאי שאסור לסכנו במילה...

נראה ששיקול חילול השם עומד בפני עצמו ולא רק בגלל הסכנה. אולם שוב נראה שאין זה פסק שעומד ממש כנגד ההלכה הנקוטה, אע"פ שמילה היא מגדרי

⁶⁰ צ" עייב.

⁶¹ מ"ו ע"א.

⁶² ב"י, ק"ב.

הרב יובל שרלו

גרות ויש בה מצוה, אלא שנימוק חילול ה' מצטרף לכך שהגוי עצמו עדיין אינו חייב במילה, ממילא אין כאן דבר הנעקר משום חילול השם.

קבורת מת שצויה לשרוף את גופו

בשו"ת "שרידי אש"⁶³ דן בהיתר לעשות טהרה למת שצויה לשרוף את גופו. מנימוקים שונים דעתו נוטה לאיסור, וביניהם:

יש בזה משום חילול השם, מאחר שבעלי דתות אחרות אינם מטפלים כלל בגופי הנשרפים לפי שרואים בזה הכחשת אמונת השארת הנפש, ואם אנהנו נטפל בהם יש בזה משום חילול השם, כמבואר במסכת כותים...

גם כאן חילול ה' אינו נימוק העומד ברשות עצמו והוא מצטרף לנימוקים אחרים בתשובה.

הגבלות

גם אם נקבל את העקרון של הפעלת שיקול הלכתי בתחום קידוש השם והזהירות מלחללו יש לעניין זה כמה הגבלות:

א. לא בתחומי עבודה זרה

כותב הרב קוק⁶⁴:

...וע"ד האגדה דסנהדר' ק"ז א', בקש דוד לעבוד ע"ז, שנדחקתי לומר דבמסקנא לא קאים הכי דוד, ושחושי הארכי חלוק עליו בזה והודה לו, ומ"ש מ"ט נסכת יפ"ת א"ל גם לפי שימתו, ובאמת הוא דוחק, אבל מוטב להכנס בדוחק מלחשוב לדבר של קיום, שיש בעולם איזה צד של היתר לע"ז, אפילו כשבייל שום דבר גדול שבעולם, מאחר שראינו הדלת הזאת נעולה היא ג"כ בפני כל נביא, ואפילו כשבייל למגדר מילתא. ומסתברא דגם משום הסרת חילול השם, וכמו כן משום שום עניין של קידוש השם, אי אפשר שיהי' צד היתר על ע"ז, חלילה, אפילו לשעה אחת, ואפילו למגדר מילתא. ואין לך קידוש השם גדול מאלי' בהר הכרמל, וע"ז שניגן ביבמות צ' למגדר מילתא שאני, ומ"מ הכל הוא בגדר הנביא המוחזק, שעל כל עבירה לשעה שמע לו חוץ מע"ז, שאפילו אומר היום עבודה ולמחר במלוח אל תשמע לו, ומבואר דהיינו כעין אליהו בהר הכרמל, דהוי ודאי קידוש השם. והרי כשם שאנו אומרים ביבמות שם מוטב שתעקר אות אחת מה"ת ולא יתחלל ש"ש בפרהסיא, כן אמרינן שם מוטב שתעקר אות אחת מה"ת ויתקדש ש"ש

⁶³ ב', קכ"ד.

⁶⁴ שו"ת משפט כהן (עניני אי"י) סימן קמ"ד.

עקירת אות מן התורה מפני חילול השם

בפרהסיא. ובירושלמי קדושין פ"ד ה"א איתא גדול הוא קידוש השם מחילול השם, א"כ משמע שמוצות קידוש השם גדולה יותר מהעבירה של חילול השם, וכיון שבקידוש השם אמרינן דלגבי ע"ז ל"מ שום היתר ע"פ נביא, גם למגדר מילתא, ק"ו שאין מועיל שום היתר בזה כדי שלא יתחלל ש"ש, וכבר ביארתי שנביא וחכם הם שוים בזה מסוגייה דיבמות צ' הנ"ל, וא"כ ל"ה שום היתר לדוד בזה. והארכתי בכ"ז, כדי שלא נדחוק לומר דדוקא בסתם עניין של מגדר מילתא לא מצינו היתר בע"ז לשעה, אבל משום קידוש השם דרבים או להסיר ח"ה אולי שאני, וממשי"כ מבואר שהוא יסוד מוסד, שאין שום צד היתר בזה.⁶⁵

פירוש לפירושו: הרב פוסק שכשם שלנביא, שבדרך כלל בכוחו לעקור דבר מן התורה לשעה, אין שום סמכות בעניני עבודה זרה, כך גם לכל ההלכות, ואפילו אלו שעוסקות בעניני מיגדר מילתא, אין יכולת לשנות דבר בדיני עבודה זרה, אפילו למען קידוש השם דרבים או הסרת חילול השם.

ב. הצורך בכוונה לשם שמים

במקומות הרבה הפוסקים, העוסקים בדיני דחיה מעין אלה, מקפידים שהכוונה תהיה לשם שמים. עקירת דבר מן התורה מפני חילול השם, או עבירה לשמה וכדומה, מכריחים הליכה על גשר צר מאוד, שתהום עקירת כל התורה כולה פעורה משני צדי אותו גשר. ההקפדה על כוונה לשם שמים היא גדר הביטחון היחיד שקיים מפני סטיה העלולה לדרדר מצב זה ולהביא לעוות התורה כולה. כך, לדוגמא, הרשב"א בתשובתו לרבה של טוליטולא⁶⁶ בעת שהנחה אותו שלא להילחם על הכל ביחד, אלא לפעול בדרך הדרגתית להשלטת התורה, אע"פ שבינתיים נעשות עבירות, השתמש בדין 'גדולה עבירה לשמה' כדי להצדיק את תפישתו ההלכתית, אך התנה את השימוש בגמרא זו בכוונה לשם שמים. הצורך הגדול להדגיש את איכות הכוונה הנדרשת הוא חלק בלתי נפרד מהיתר השימוש בכל אותן ההלכות הקשורות לדחיית דבר מן התורה.

ג. הנזרות מהנאה הנובעת מההיתר

שני תנאים בסיסיים מופיעים בשו"ת "משיב דבר"⁶⁷ העוסק בהפעלת דין גדולה עבירה לשמה ודבריו מתאימים מאוד לכאן:

⁶⁵ פירוש אחר לגמרא העוסקת ברצון דוד לעבוד עבודה זרה ומשמעויותיה מופיע בשו"ת ציץ אליעזר חלק ט"ו סימן נ"ו.

⁶⁶ שו"ת הרשב"א, ה' רל"ח.

⁶⁷ חלק ב' סימן ט"ו.

הרב יובל שרלו

...וע"ז יש שני תנאים: תנאי הראשון, שלא יהנה מאותה עבירה כלל, וכדאיתא שם גבי יעל שנשתבחה במה שעשתה עבירה לשמה ומקשה והא קא מתהני מעבירה וכו', אלמא דאע"ג שהיתה רשאית לעשות עבירה משום פקו"ג דישאל, מכ"מ אם היתה נהנית מעבירה זו, לא נשתבחה כלל, דאסור ליהנות מעבירה לשמה...

ד. חישוב מדוקדק של שכר הדחיה כנגד הפסדה

תנאי השני, שיש לחשוב אם כדאי עבירה זו דמחלוקת או רדיפה לגבי מצוה זו שמחשב שיעלה ע"י מזה. וזהו דברי חז"ל המושלים ביצרם, היינו שאין להם שום הנאה במה שעושה עבירה זו לשמה, ואח"כ באו חשבונו ש"ע הפסד מצוה שייגיע ע"י נגד שכרה שיקבל מזה המצוה, ויכול להיות שההפסד שייגיע ע"י רבה על שכרה, ושכר עבירה לשמה שמכוין נגד הפסדה שייגיע אח"כ. וזה המוסר למדו מהא שהגיע ממלחמת סיחון עם מלך מואב הראשון, ודייק הכתוב הראשון שהיה עד כה הנהגת מואב שלא ע"י מלך, ועלה בדעת רוב המדינה לעשות להם מלך, והיה איזה צד שלא רצו בזה וכסבורים שמובת המדינה שיהיו כמו שהיה עד כה. מה עשו הביאו את סיחון ללחום את המלך, וכסבורים שאם ינצח סיחון הלא יהרוג את המלך, ויעשו בזה טובה להמדינה לפי דעתם, אבל לא באו חשבונו של עולם. ומה יצא מזה, שנלחם במלך מואב הראשון ויקח את כל ארצו מידו. הרי הרעו להמדינה הרבה ע"י מחלוקתם ומעשיהם בלי חשבון...

ה. לשעה

יתכן ואין צורך להזכיר זאת, אולם, נראה כדבר מובן מאליו שגם אם תותר עקירה לצורך קידוש השם או מניעת חילול שמו הגדול, היא תותר רק כהוראת שעה ולשעה. כשם שהרמב"ם מדגיש את ההגבלה הברורה של הוראת שעה והיא שהוראת שעה של נביא חייבת להיות רק לשעה, כך נראה שגם בתחומינו לא מדובר על שנוי פסיקה נצחי, אלא על מאורעות חד פעמיים אשר אינם מלמדים על הכלל כולו.

ז. מסקנות

נראה מתוך הדברים שניתן לסכם את העקרונות הבאים:

- א. עניין קידוש השם והזהירות מחילולו הוא מיסודי התורה הנתבעים מכל אדם מישראל וניצבים ברום גובהה של הדרישה ההלכתית.
- ב. ככל שאדם גדול יותר כן הדרישה ממנו בתחומים אלו גדולה יותר. הדברים נכונים הן במישור האישי והן במובנים של קידוש השם לאומי.

עקירת אות מן התורה מפני חילול השם

- ג. ישנם הרבה פסקים הנובעים ממצות קידוש השם, והם מציבים דרישות גבוהות יותר מאשר ההלכה הפשוטה.
- ד. הבעיה המרכזית בתחום ההלכתי היא בעת שקידוש השם וחילולו עומדים כנגד שמירת מצות השם כפי שהיא עומדת בפני לעצמה.
- ה. יש מקורות מועטים אך משמעותיים שקידוש השם והזהירות מחילולו הם חלק מדיני דחיית או עקירת דבר מן התורה כהוראת שעה. כשם שיש מעמד לעבירה לשמה, לעת לעשות לה' ולדומיהם.
- ו. אין פסקים מובהקים אשר מעמידים את עניין קידוש השם כדוחה לבדו דבר מן התורה. גם השבת אבידה לגוי התבארה על ידי חלק מהאחרונים כמעידה על כך שאיסור ההשבה אינו חמור כל כך.
- ז. מצאנו את עניין קידוש השם **מצטרף** לשיקולים נוספים בפסיקת ההלכה, וכאן נראה שיש כר נרחב לצרף את החובה לקדש שם שמים בעיני הבריות לשיקול הדעת ההלכתי.
- ח. גם במקומות בהם תחוייב עקירת דבר מן התורה, הרי שיש להקפיד על הגבלות מסוימות בתחומי טווח הזמן, כוונת העוקר, אי ההנאה מהעקירה וחישוב מדוקדק של שכר עקירה כנגד הפסדה.